CAERT-THRESOOR

Tijdschrift voor de geschiedenis van de kartografie

22ste jaargang 2003, nr. 1

P. J. KIPP
RESTAURATIE-ATELIER

Abstederdijk 309
3582 BL Utrecht
Telefoon (030) 2516010

Conservering van kaarten met behoud van authenticiteit
Verzorging van grote formaten, inclusief passepartout en lijstwerk
Tentoonstellingsgereed maken van kaarten voor opstellingen
Vervaardigen van zuurvrije dozen voor de kaartenverzameling
Restauratie van atlassen, reisverslagen en dergelijke

MERCATOR
Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030-2321342
Bezoek op afspraak.

CAERT-THRESOOR

Inhoud 22ste jaargang 2003, nr. 1

Elly Dekker en Marco van Egmond
Het 'ongewone' globepaar van Cornelis Covens: uit de hand gelopen hobby of baanbrekende innovatie? 1

Jos Wieland
Kadaster 1832 (1841) revisited: archiefbrede samenwerking op moderne leest onder de koepel van DIVA 14

Lida Ruitinga
Kadastrale atlassen revisited: stand van zaken op papier 17

@ la Carte 21

Varia Cartographica 23

Besprekingen 25

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven 27

Redactie
Drs. Joost Depuydt, dr. Henk Deys,
drs. Marco van Egmond, dr. Peter van der Krogt,
drs. Sjoerd de Meer, drs. Wanita Resida,
drs. Lida Ruitinga, drs. Martijn Storms, Han Voogt.
Correctie summaries: Francis Herbert (Londen)

Internet
http://www.maphist.nl/ct (inhoud en samenvattingen vanaf 1982, aanwijzingen voor auteurs, enzovoort).

Secretariaat redactie en Stichting Ondersteuning Caert-Thresoor
J.W.F. Voogt, FRW-Kartografie, Postbus 80.115,
3508 TC Utrecht; e-mail: j.voogt@geog.uu.nl
Giro 9305990 Stichting Ondersteuning Caert-Thresoor
te Wijk bij Duurstede.

Abonnementen en administratie
Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers) € 18,00; België € 25,00; buitenland € 31,00.
Losse nummers € 7,00.
Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: *Caert-Thresoor,*
Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn,
telefoon 0172-444667, fax 0172-440209,
e-mail: info@drukkerij-vis.nl, giro 5253901.

Copyright
Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven
Hele pagina per nummer € 60,00
Halve pagina per nummer € 45,00
Kwart pagina per nummer € 30,00
Bij plaatsing in één jaargang (vier nummers): wisselende tekst tien procent korting, vaste tekst vijftien procent korting
ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag
Detail van de kaart van Friesland, Groningen, Drenthe en Oost-Friesland uit het Theatrum Orbis Terrarum *van Abraham Ortelius. 1570 (foto: Universiteitsbibliotheek Amsterdam).*

Elly Dekker en Marco van Egmond

Het 'ongewone' globepaar van Cornelis Covens: uit de hand gelopen hobby of baanbrekende innovatie?

'Wij kunnen niet nalaten ons inwendig gevoel van genoegen te betuigen, dat één onzer Landgenoten eene zoo nuttige als vernuftige, verbetering der Globe heeft uitgevonden, eene uitvinding, die, zo dezelve door onze nabuuren, de Engelschen of Franschen gedaan ware, in alle de Journalen van Europa, met de grootste loftuitingen aangeprezen zou worden.' Aldus schreven de redacteuren van de *Nieuwe Vaderlandsche Bibliotheek van Wetenschap, Kunst en Smaak in 1803*, naar aanleiding van de door Cornelis Covens (1764-1825) bedachte nieuwe constructie van zijn aardglobe met bijbehorende *Handleiding* (1802).[1] Weinig later bracht deze Amsterdamse kaartenmaker ook een vernieuwde hemelglobe uit, waardoor een – in zijn ogen – innovatief globepaar het licht zag. Hoe kwam Covens ertoe om, in een tijd dat de Nederlandse commerciële kartografie internationaal geen hoge ogen meer gooide, een dergelijk globepaar te publiceren en wat was de reikwijdte van zijn 'uitvinding'?

Als telg van het beroemde uitgeversgeslacht Covens & Mortier kon Cornelis Covens (zie afbeelding 1) voortbouwen op een indrukwekkende kartografische erfenis.[2] Het uitgevershuis stamde immers reeds uit het laatste kwart van de 17de eeuw. Aanvankelijk was er binnen de onderneming een balans in het publiceren van boeken en kartografische producten. Met Cornelis Mortier (1699-1783) en zijn zwager Johannes Covens (1697-1774) als firmanten kwam vanaf 1721 de nadruk te liggen op de uitgifte van een breed scala aan kaarten en atlassen. Beiden wisten een kwantitatief aanzienlijk fonds op te bouwen, waarbij zij steeds meer een beroep deden op het kopiëren van contemporain Frans kaartmateriaal. Geheel in de lijn van de vererving nam Cornelis Covens in 1794 het roer van zijn overleden vader Johannes Covens jr. (1722-1794) over, nadat hij al enkele jaren ervaring had opgedaan als medefirmant. Onder de naam Mortier, Covens & Zoon ging 'den ijverigen Aardrijks- en Sterrenkundigen Amsterdammer'[3] vervolgens landkaarten, boeken en dus ook globes aan de man brengen.[4]

Cornelis Covens zorgde voor een diversificatie van het assortiment, dat voorheen vooral was samengesteld uit herdrukken en kopieën. In de beginjaren verschenen veel nieuwe en grootschalige kaarten van met name Nederlandse steden en regio's. De ingrijpende bestuurlijke en politieke veranderingen waren voorts aanleiding tot de uitgifte van kleinschalige atlaskaarten, waarop telkens de nieuwe begrenzingen van het toenmalige Nederland stonden aangegeven. Vanaf circa 1805 ging Covens zich meer concentreren op het uitgeven van boekwerken, die vaak de bestuurlijke vernieuwing als onderwerp hadden. Daarnaast maakten aardrijkskundige, sterrenkundige, theologische en specifiek Amsterdamse boekwerken deel uit van het fonds van de groot-

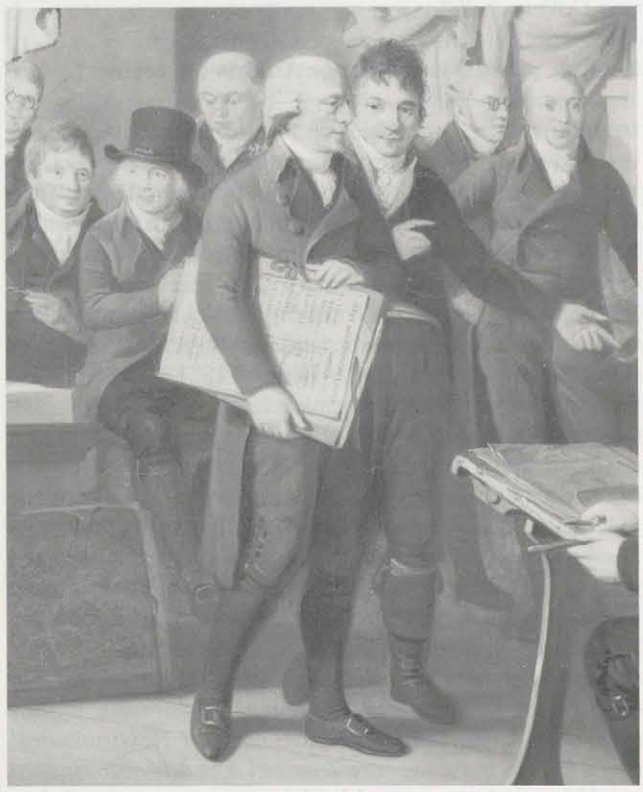

1. Cornelis Covens (1764-1825) op 42-jarige leeftijd. Detail van De beeldengalerij van Felix Meritis *door A. de Lelie, geschilderd in de periode 1806-1809 (foto: Rijksmuseum Amsterdam, Cat. no. C 537).*

Dr. E. Dekker is wetenschapshistoricus en houdt zich in het bijzonder bezig met de geschiedenis van de hemelkartografie en van antieke wetenschappelijke instrumenten. Sinds 1992 participeert ze tevens in het historisch-kartografische onderzoeksprogramma Explokart van de Universiteit Utrecht.
Drs. M. van Egmond is aio historische kartografie aan de Universiteit Utrecht. Hij hoopt te promoveren op een onderzoek naar de betekenis van het uitgevershuis Covens & Mortier voor de ontwikkeling van de Nederlandse commerciële kartografie in de 17de, 18de en 19de eeuw.

boekhandel. De handel in globes vormde niet Covens' kernactiviteit. Wél waren de globes, in verschillende groottes verkrijgbaar, zijn duurste producten.
Opvallend genoeg kende het Amsterdamse uitgevershuis vóór Cornelis' aantreden geen enkele globe-traditie. Weliswaar liet Pieter Mortier (1666-1711), die in 1685 aan de basis van de firma stond, zich portretteren met een globe op de achtergrond[5] en werden in een advertentie uit 1761 globeparen te koop aangeboden[6], doch van een grootschalige vervaardiging van eigen globes was nimmer sprake.
Cornelis Covens doorbrak deze trend door rond 1800 de destijds vermaarde globemakerij van Leonard Valk (1675-1746) over te nemen. Valks onderneming – inmiddels gedreven door zijn neef, Petrus Schenk jr. (1728-1803) – had in de laatste decennia van de 18de eeuw een kwijnend bestaan geleden, onder andere omdat het niet eenvoudig bleek te concurreren met producten uit het buitenland.[7] Vooral de globes van de Engelse instrumentmaker George Adams sr. (1704-1772) waren hier te lande ondanks hun hoge prijs bijzonder populair.[8] Tegen deze achtergrond kan men zich terecht afvragen wat Covens bezielde om te proberen de oude globefabriek van Valk nieuw leven in te blazen. Eén van de redenen kan zijn geweest dat Covens zich aangetrokken voelde door de problematiek die in de specifieke benadering van globes van Adams aan de orde werd gesteld en dat hij mogelijkheden zag zelf verdere vernieuwingen te introduceren, waardoor hij een concurrentiepositie zou kunnen bewerkstelligen. Als dat zo is, kan men zich afvragen of Covens daarin ook geslaagd is. Voordat die kwestie aan de orde komt, volgen hier eerst enkele opmerkingen over de innovaties van de globes van Adams en vervolgens over die van Covens zelf.[9]

Nieuwe globes van George Adams en zoon

In 1766 publiceerde George Adams sr. een verhandeling, waarin hij een aantal nieuwe methoden beschrijft voor het gebruik van globes bij het oplossen van astronomische en geografische problemen.[10] In die nieuwe benadering wordt recht gedaan aan de Copernicaanse opvatting, dat de aarde om zijn eigen as draait. Pogingen om dat nieuw verworven inzicht in modellen vast te leggen waren reeds rond 1600 ondernomen door onder meer Willem Jansz. Blaeu (1571-1638).[11] Maar Copernicaanse sferen bleven toch uitzonderlijk; de fundamentele ideeën van Copernicus werden lang niet door iedereen geaccepteerd.[12] Pas omstreeks 1700 gebeurde dat uiteindelijk toch, nadat in 1684 de Engelse geleerde Isaac Newton (1643-1727) in zijn *Principia Mathematica* zijn nieuwe wetten van de mechanica had gepubliceerd. Het effect, dat de Newtoniaanse inzichten teweegbrachten, was voelbaar in zowel wetenschappelijke kringen als daarbuiten. Speciaal in Engeland heerste een soort van euforie, die tot uitdrukking kwam in de productie van tal van modellen – telluriums, lunariums en planetariums – die de nieuwe Newtoniaanse opvattingen over het zonnestelsel konden demonstreren.[13] In eerste instantie bleef de constructie van globes echter onaangetast door deze ontwikkelingen. Erg verwonderlijk is dat niet. De montering van de klassieke aardglobe is zo dat de aardbol kan draaien om zijn as. Dit diende om de aardglobe in overeenstemming te brengen met de lokale omstandigheden van een willekeurige plaats op aarde. Met de klassieke constructie konden bovendien allerlei problemen betreffende de bewegingen van de zon en maan worden opgelost.[14]
Toch voldeed aan een kleine groep van globemakers de oude wijze van ophanging niet langer. Hun onvrede bestond er uit dat een aardbol die om zijn eigen as draait zich niet laat verenigen met een vaste opstelling van de horizon, zoals in de klassieke montage van de globe werd verondersteld. De horizon van een bewoner op aarde draait immers met die bewoner mee. Deze kritiek op het gebruik van de gewone globe vinden we terug in de handleiding, die Cornelis Covens in 1802 publiceerde (zie afbeelding 2): 'de Horison van een zekere plaats blyft altoos dezelvde betrekking tot die plaats behouden en draait met de Aarde rond; de Horison dus stil laten staan, en de Globe in denzelven zich te laten bewegen, veroorzaakt een valsch denkbeeld, en doet ook het oplossen der problema's dat Effect, dat dezelven niet volkomen met den aart der zaak overeenkomstig kunnen worden opgelost; gelyk daarom ook de Aardglobe naar de oude Constructie niet geschikt is om den Op en Ondergang der Zon by voorb. te vertonen, wyl men daartoe de ecliptica, die op de Aardglobe zelf is afgebeeld, zou gebruik moeten maken, 't geen dan zou doen schynen alsof de Zon tegelyk met de Aarde

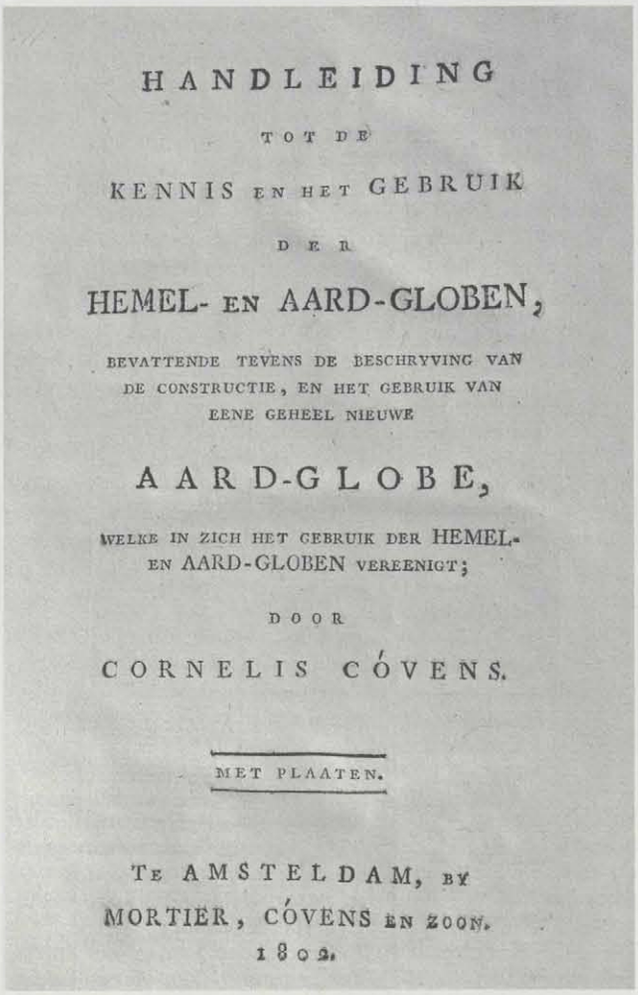
HANDLEIDING
TOT DE
KENNIS EN HET GEBRUIK
DER
HEMEL- EN AARD-GLOBEN,
BEVATTENDE TEVENS DE BESCHRYVING VAN DE CONSTRUCTIE, EN HET GEBRUIK VAN EENE GEHEEL NIEUWE
AARD-GLOBE,
WELKE IN ZICH HET GEBRUIK DER HEMEL- EN AARD-GLOBEN VEREENIGT;
DOOR
CORNELIS CÓVENS.
MET PLAATEN.
TE AMSTELDAM, BY
MORTIER, CÓVENS EN ZOON.
1802.

2. Titelpagina van Covens' Handleiding tot de Kennis en het Gebruik der Hemel- En Aardgloben *(particuliere collectie).*

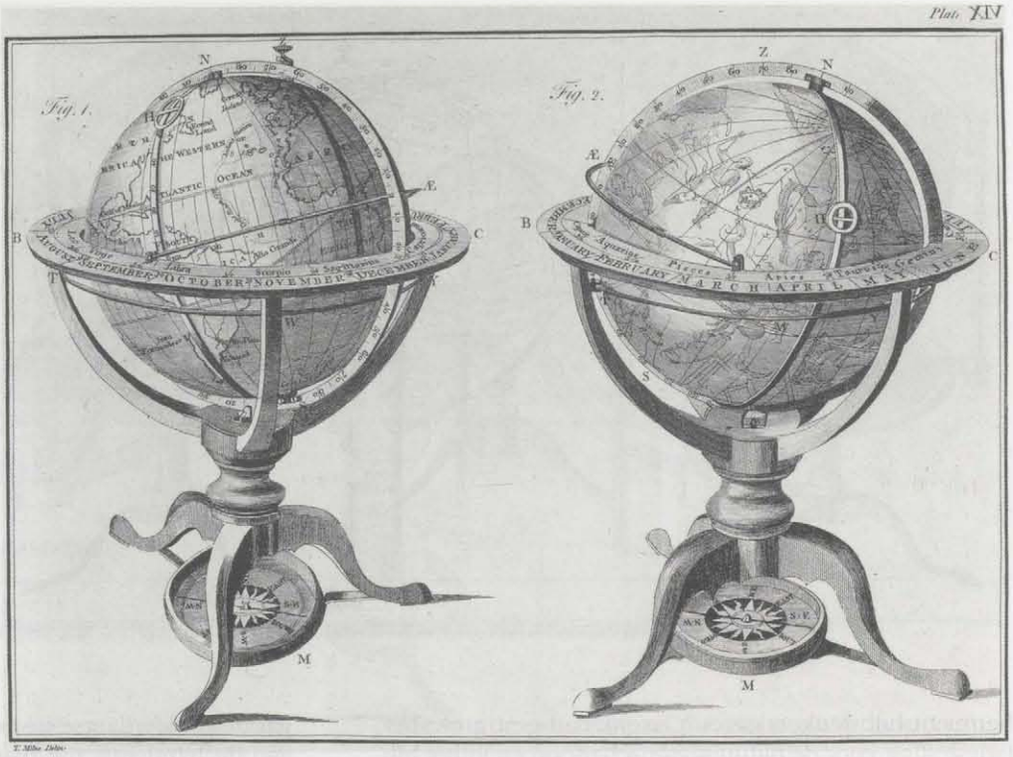

3. Het globepaar van George Adams sr. Uit George Adams jr., Astronomical and Geographical Essays, *tweede editie 1790 (foto: Universiteitsbibliotheek Utrecht, AB-P-Oct912).*

zich rond bewoog; 't geen zeer verkeerd zou zijn.'[15] Om dit soort tegenstrijdigheden te vermijden had George Adams sr. nieuwe manieren bedacht voor het *gebruik* van zijn globes zodat 'de ware beweging van de aarde en de schijnbare dagelijkse beweging van de hemel kan worden voorgesteld'.[16] Ten behoeve van dit andersoortige *gebruik* van met name de aardglobe had hij een paar technische aanpassingen aangebracht in de ophanging. Het algemene uiterlijk van zijn globes week echter maar weinig af van dat van het traditionele globepaar (zie afbeelding 3). De aardglobe van Adams sr. kon op die manier gemakkelijk zowel volgens de hypothese van Ptolemaeus als volgens die van Copernicus worden gebruikt. Concurrerende instrumentmakers in Londen zagen die nieuwe constructie meer als een verkooptruc van Adams dan als een verbeterd ontwerp voor een model van de aarde naar de opvatting van Copernicus. Die kritiek kan ertoe geleid hebben dat Adams' zoon en opvolger, George Adams jr. (1750-1795), op zoek ging naar een écht Copernicaans model voor een aardglobe. Daarbij liet hij zich duidelijk inspireren door de reeds genoemde demonstratiemodellen en in het bijzonder door het tellurium (zie afbeelding 4). Het nieuwe model van Adams jr. is uitgebreid beschreven in zijn handleiding *Astronomical and Geographical Essays,* waarvan de eerste editie verscheen in Londen in 1789.[17] Die beschrijving werd in Nederland enthousiast ontvangen. In het exemplaar dat bewaard wordt in de Universiteitsbibliotheek te Utrecht – uit het bezit van Gerrit Moll (1785-1838), hoogleraar sterrenkunde aan de universiteit te Utrecht – zijn alle delen die betrekking hebben op de discussie over de tegenstrijdigheden tussen de gewone globe en de consequenties van de hypothese van Copernicus onderstreept. Nog duidelijker komt de belangstelling in Nederland voor dit probleem aan het licht door een bericht in de *Algemene Konst- en Letterbode*: 'Haerlem, den 18 January. Laatstleden Zaturdag toonde Dr. van Marum aan het gewoon Gezelschap bij Teylers Fundatie, de ongemeen fraaye en prachtige Aardglobe, kortlings door deze Stichting uit Londen ontvangen, en verklaarde den aanwezenden, de byzondere inrichting en het gebruik van dit Werktuig. Dezelve is van ene geheel nieuwe en verbeterde zamenstelling, volgens een model, hetgeen de Doctor, in den Zomer des jaars 1790, te Londen zijn de, by den Heer Adams zag, en is de eerste, welke, door dezen konstenaar, op die wyze is vervaardigd.'[18]

In de negentiger jaren van de 18de eeuw had Martinus van Marum (1750-1837) voor Teyler's Stichting een reeks demonstratiemodellen bij Adams jr. besteld: een armillaire sfeer naar een ontwerp van Long, een planetarium, een tellurium, een lunarium, een jovarium en een saturnium.[19] Al deze toestellen dienen om de nieuw verworven inzichten over het zonnestelsel te tonen. Ook had Van Marum tijdens één van zijn bezoeken aan Londen – zoals het bericht zegt – een nieuw ontwerp voor een globe gezien, dat hem zozeer aantrok dat hij kort na zijn thuiskomst uit Londen de directeuren van Teyler's Stichting wist over te halen hem aan te kopen.[20] Het Newtoniaanse globepaar van Adams jr. is nog steeds in Teyler's Museum te Haarlem te zien.[21] Het is vermoedelijk het enige paar, dat ooit volgens de nieuwe constructie werd vervaardigd.[22] Adams jr. schreef ervan: 'Ik denk dat het het meest complete ding in zijn soort is dat ooit gemaakt is, iedereen die het zag vond het mooi'.[23] Het bericht over de publieke demonstratie toont dat ook Van Marum zeer was ingenomen met die nieuwe constructie. Een volledige beschrijving van de nieuwe aardglobe verscheen in het februari-nummer van de *Algemene Konst- en Letterbode.*[24]

Nieuwe globes van Cornelis Covens

De berichten over de constructie van 'ongewone globes' volgens de Copernicaanse opvatting hebben mogelijk de aandacht van Cornelis Covens getrokken en

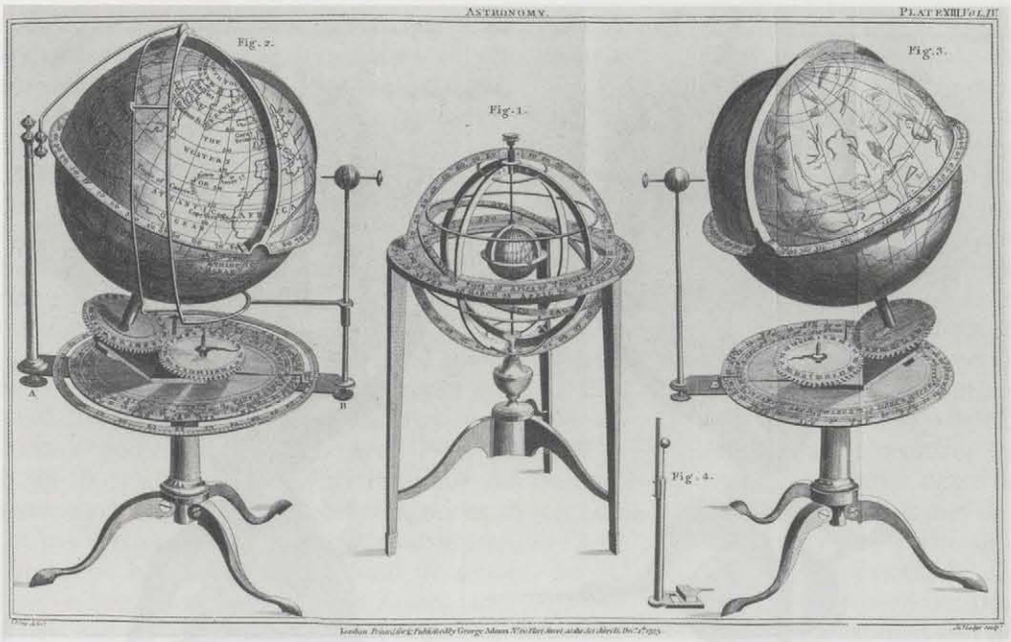

4. Het Copernicaanse model voor een aardglobe, zoals voorgesteld door George Adams jr. (1750-1795). Uit George Adams jr., Astronomical and Geographical Essays, *tweede editie 1790 (foto: Universiteitsbibliotheek Utrecht, AB-P-Oct912).*

hem aan het denken gezet. Covens had een grote belangstelling voor de natuurwetenschappen en in het bijzonder voor de sterrenkunde. Waarschijnlijk was hij al van jongs af aan daarin gestimuleerd door zijn ouders. In zijn memoires bij zijn 50ste verjaardag schrijft hij over zijn ouders dat 'het aan hunne tedere zorg was, dat ik die kundigheden te danken heb, welke my in myn volgend leven zoo zeer te stade kwamen'.[25]

Covens' natuur- en sterrenkundige interesse uitte zich bijvoorbeeld in zijn lidmaatschap van Felix Meritis, een geleerd genootschap opgericht in 1777. Vanaf 1789 was Covens lid van dit genootschap[26], waarvoor hij mogelijk als ballotage-opdracht een hemelatlas ontwierp.[27] Van 1792 tot en met 1795 fungeerde hij als directeur van het Departement der Natuurkunde[28] en van 1795 tot aan zijn dood in 1825 als commissaris.[29] Al die tijd hield hij er vele, merendeels sterrenkundige, lezingen, nam hij examens af en schreef hij tal van rapporten.[30] Binnen Felix Meritis en specifiek het Departement der Natuurkunde verkeerde Covens in een intellectueel klimaat; voor een boekhandelaar in de standenmaatschappij van destijds een uitzonderlijke situatie. Zelf was Covens er bijzonder trots op: '[...] welke eene verwisseling in mynen stand in de wereld heb ik niet in dezelve [vijftig jaren] ondervonden [...]. [...] stil, weinig bekend, byna vergeeten, vloden bykans de helft dezen jaren daarhenen. Meer bekent onder verschillende klassen van menschen werd ik zedert door onderscheidenen zelf ongezochte omstandigheden'.[31]

Leden van het genootschap Felix Meritis waren onder andere Martinus van Marum en Gerrit Moll, geleerden die groot aanzien genoten. De afdeling Natuurfilosofie werd geleid door Jean Henri van Swinden (1746-1823), dé toonaangevende wetenschapper in Nederland rond 1800.[32] Onder de leden van zulke genootschappen bestond grote belangstelling voor de constructie van modellen voor de demonstratie van de nieuwe wetenschappen.[33] Zo publiceerde Van Swinden bijvoorbeeld in 1780 een *Beschrijving van een volledig beweeglijk Hemels-Gestel*, waarin hij het planetarium vervaardigd door Eise Eisinga publieke bekendheid gaf.[34] In 1802 gaf de Amsterdamse instrumentmaker Hartog van Laun aan de hand van zijn planetarium, tellurium en lunarium lessen over het zonnestelsel, die door van Swinden een jaar later werden gepubliceerd.[35] Tegen deze achtergrond komt het voorstel van Cornelis Covens om 'eene geheel nieuwe Aard-Globe' te vervaardigen niet uit de lucht vallen. De eerste beschrijving daarvan werd gepresenteerd tijdens een tweetal lezingen voor de leden van Felix Meritis, gehouden op 10 en 31 maart, 1801.[36]

Dat Covens voor zijn eigen Copernicaanse aardglobe direct geïnspireerd werd door de globes van Adams sr. blijkt uit de inleiding tot zijn beschrijving van de nieuwe constructie: 'Na het verbeteren der Globe zelve kwam nu ook derzelver Constructie in aanmerking; natuurlijker wyze moesten wij aan die van Adams de voorkeur geeven: de algemeene byval, welken dezelve gevonden heeft, het gemak en voordeel, 't welk dezelve boven de oude heeft, was ons hieromtrent ter verzekering dat ook dit de goedkeuring van het algemeen zou weg dragen; dan, voldoet deze Constructie in alles aan het oogmerk waartoe men de Globen behoort te gebruiken? was eene vraag, welke wy onszelven doende, bevonden dat hieromtrent nog wel iets anders te wenschen overbleef.'[37]

Het 'dubbele' karakter van de aardglobes van Adams sr., dat wil zeggen hun gebruik naar zowel de hypothese van Ptolemaeus als die van Copernicus, was om pedagogische gronden bezwaarlijk. De leerlingen werd immers enerzijds onderwezen dat de aarde van west naar oost om zijn eigen as draait, maar anderzijds werd hen met hetzelfde model geleerd problemen gekoppeld met de schijnbare beweging van de zon op te lossen door de globe van oost naar west te draaien. Om duidelijkheid te scheppen omtrent de ware bewegingen bedacht Covens een nieuwe constructie voor de aardglobe, die getoond wordt in afbeelding 5A.[38] Het vaste geraamte van de gewone globe dat bestaat uit de horizonring en de meridiaancirkel, is omgezet in een ander raam dat op de ecliptica is ingesteld. De horizontale ring, die in de gewone globe het vlak van de horizon voorstelt, repre-

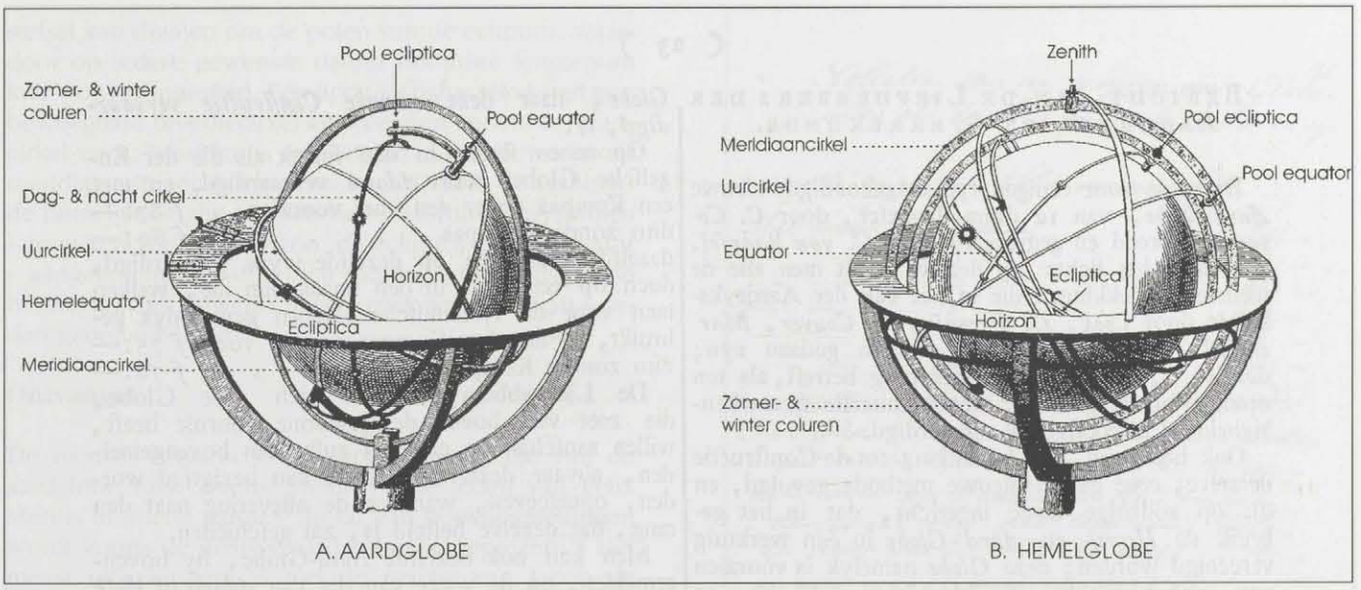

5A en B. De constructie van de 'ongewone' globes van Cornelis Covens (tekening naar De Gelder door Elly Dekker).

senteert nu het vlak door de ecliptica, ofwel het baanvlak van de aarde. In dit nieuwe raamwerk stelt de koperen cirkel, die in de gewone globe de meridiaancirkel vormt, nu een cirkel door de zomer- en wintercoluren voor. De aardbol moet zo worden ingesteld dat de as door de equatoriale polen de ware positie van de aardas ten opzichte van het vlak door de ecliptica inneemt. Om het totaal van bewegingen te demonstreren zijn tussen het nieuwe vaste geraamte dat de hemelbol voorstelt en de aardbol zelf een reeks van ringen geïntroduceerd. Eén stel van ringen sluit nauw aan op het aardoppervlak en bestaat uit een beweegbare lokale meridiaancirkel, een uurcirkel parallel aan de equator, en een ring die de horizon voorstelt. Dit stelsel is 'beweeglijk' gemaakt, zodat het op iedere gewenste geografische lengte en breedte kan worden ingesteld. Het stelsel beweegt in zijn geheel met de aardbol mee, zoals dat behoort in een Copernicaans systeem. Daarnaast is er nog een zogenaamde 'dag-en-nacht'cirkel, een cirkel die loodrecht op het vlak van de ecliptica staat en een beweegbare meridiaan. Door alle voor de ruimtelijke weergave van de aarde relevante coördinatensystemen te presenteren – te weten voor de horizon, de ecliptica en de equator – kan de ware beweging van de aarde en de daarmee gekoppelde verschijnselen naar waarheid worden gedemonstreerd.

Zoals Covens uitlegt in zijn eigen boek, was er in eerste instantie geen aanleiding om ook de hemelglobe van een nieuwe constructie te voorzien. De schijnbare beweging van de hemel wordt immers 'zeer goed door de Hemel-Globe afgebeeld'.[39] Die opvatting werd niet gedeeld door de Leidse hoogleraar Jacob de Gelder (1765-1848). Volgens hem 'hebben alle Hemel-globen, tot nog toe, het groote hoofdgebrek gehad dat zij niet, zo als het behoort, den stand des hemels voor elke plaats der aarde, en voor elke gegeeven tijdstip, in de ruimste betekenis deezer woorden genomen, kunnen voor ogen stellen.'[40]

Het probleem dat De Gelder hier signaleert is dat de gewone hemelglobe vervaardigd is voor een vast tijdstip, dat in de astronomie epoche wordt genoemd. Als gevolg van de precessie zal die globe na verloop van tijd de posities van de sterren niet langer correct weergeven. Een globe, waarbij het mogelijk is de epoche in te stellen voor een willekeurige datum, wordt wel een precessieglobe genoemd. Het idee om een dergelijke globe te maken is helemaal niet nieuw; de vroegste beschrijving van zo'n speciale globe stamt van Claudius Ptolemaeus (circa 150 na Christus).[41] Zijn beschrijving was heel actueel, omdat de precessie toen nog niet zo lang geleden was ontdekt en er behoefte bestond aan een model om het fenomeen te demonstreren. Echter, omdat de positie van een ster na een eeuw ten hoogste met anderhalve graad is veranderd (het effect is het grootst voor sterren met lage ecliptische breedte), hebben de meeste globemakers na Ptolemaeus in de regel gekozen voor een hemelglobe met een vaste epoche. Voor De Gelder was een periode van honderd jaar echter niet voldoende. De keuze van een vaste epoche was een beperking die, zo stelt hij, 'dit nuttig werktuig [de hemelglobe] geheel ongeschikt maakt, om ter opheldering en verklaaring te dienen van eene aanzienlijk meenigte der waarnemingen van de vroegere Eeuwen en een aantal oude fabeldichters, welker uitlegging onnatuurlijk en onverstaanbaar blijft, indien men, tot dat einde, den loop en stand des Hemels, zo als zij in die tijden plaats hadded, niet tot eenen grondslag aanneemt.'[42]

Dankzij een bewaard gebleven brief van Covens aan De Gelder van 25 December 1802 weten wij dat Covens door De Gelder benaderd was met een voorstel om een precessieglobe te maken, of zoals De Gelder het noemde, een hemelglobe met beweegbare polen.[43] Na het nut van zo'n hemelglobe besproken te hebben met Van Swinden, had Covens besloten, zo deelt hij mee, om een proefmodel te maken van de door De Gelder voorgestelde constructie, en 'alles tevens zoodanig zal tragten in te richten dat het geheel (de bol van 12 duim diam. veronderstelt zynde) een pendant van myne nieuwe Aard Globe worde.'[44] Met andere woorden, niet lang na de publicatie van de beschrijving van de constructie van zijn nieuwe aardglobe, vatte Covens een plan op ook een vernieuwde hemelglobe te maken die

BERICHT AAN DE LIEFHEBBERS DER AARDRYKS- EN STERREKUNDE.

De reeds voor eenigen tyd aangekondigde nieuwe *Aard Globe*, van 12 duim diameter, door *C. Covens* geteekend en gegraveerd door *C. van Baarsel*, ziet thans het licht: op dezelve vindt men alle de nieuwe ontdekkingen die in het vak der Aardrykskunde door *Cook*, *La Perouse*, *van Couver*, *Marchand*, *Mungo Park*, en anderen gedaan zyn; dezelve is, zowel wat de teekening betreft, als ten opzigte van de gravure, met de uiterste naauwkeurigheid en uitvoerigheid vervaardigd.

Ook heeft men, met betrekking tot de Conſtructie derzelve, eene geheel nieuwe methode gevolgd, en die op zodanige wyze ingericht, dat in het gebruik de *Hemel-* en *Aard-Globe* in één werktuig vereénigd worden; deze *Globe* namelyk is voorzien van een' beweegbaaren *Meridiaan*, *Horiſon* en *Uurring*, die zowel gezamelyk om de Globe kunnen bewogen, en dus op alle *Lengten* en *Breedten* geplaatst worden, als met de Globe zelf rondgevoerd worden; daarënboven is deze Globe omringd van een zamenſtel van Cirkels, die te zamen de *Hemel-Spheer* uitmaken, en daardoor gelegenheid geven, om niet alleen de plaats der *Zon*, *Maan* en *Planeten*, maar zelfs van elke *vaste Ster* aantewyzen, en aldus derzelver op- en ondergang, haaren ſtand boven den Horiſon, en haaren betrekkelyken ſtand tot deze of geene plaats des Aardbodems te vinden; eene meer breedvoerige beſchryving van de inrichting en het gebruik dezer Globe vindt men in een onlangs uitgekomen werk getyteld: *Handleiding tot de kennis en het gebruik der Hemel- en Aard-Globen, bevattende tevens de beſchryving van de Conſtructie, en het gebruik van eene geheel nieuwe Aard Globe, welke in zich het gebruik der Hemel- en Aard-Globen vereenigt*, door *C. Covens*, in gr. 8vo. met pl. — Dit werk zowel als boven omſchreven Globe worden uitgegeven by de Boek- en Kunsthandelaaren *Mortier Covens en Zoon*, te *Amſteldam*. De prys dezer *Globe*, naar deze *nieuwe Conſtructie vervaardigd*, is:

Op eenen ſtoel, in den ſmaak als die der Engelſche Globen van *Adams* vervaardigd, en met een Kompas onder den voet voorzien . ƒ 87:—
dito zonder Kompas . . . ƒ 80:—
dezelfde Globe en op dezelfde wyze vervaardigd, doch op een' ſtoel in den ſmaak van die, welken men voor de Hollandſche Globen gewoonlyk gebruikt, en met een Kompas op den voet ƒ 75:—
dito zonder Kompas . . . ƒ 70:—

De Liefhebbers, welken zich deze Globe, die zeer veel boven de gewoone vooruit heeft, willen aanſchaffen, gelieven zulks aan bovengemelden, alwaar dezelve dagelyks kan bezigtigd worden, optegeeven, wanneer de aflevering naar den rang, dat dezelve beſteld is, zal geſchieden.

Men kan ook dezelfde Aard-Globe, by bovengemelden, op de wyze van die van *Adams* of *Valk* vervaardigd, bekomen, tot de volgende pryzen.

Naar de Conſtructie van *Adams* (*).
Op een' voet, in den ſmaak der Engelſchen, met een Kompas . . . . ƒ 36:—
dito zonder Kompas . . . ƒ 32:—
Op een' voet, in den ſmaak der Hollandſchen, met een Kompas . . . . ƒ 30:—
dito zonder Kompas . . . ƒ 26:—
Naar de Conſtructie van *Valk* . . ƒ 22:—

Ook kunnen Liefhebbers, welken Globen van *Valk* van 12 duim diameter bezitten, tot de civielſte pryzen, dezelven met deze nieuwe Kaarten laten beplakken of naar de nieuwe Conſtructie doen veränderen.

By bovengemelde *Mortier Covens en Zoon*, worden mede *Hemel-* en *Aard-Globen* van allerlei grootte van 3 tot 24 duim vervaardigd, als ook mede Sphæra Armillaris, volgens de Conſtructie zoo als dezelven in meergemelde Handleiding beſchreven zyn.

(*) Het gebruik der Globen naar de Conſtructie van *Adams*, vindt men mede in de bovengemelde Handleiding.

6. Aankondiging van de aardglobe van Cornelis Covens in de Oeconomische Courant *van 18 augustus 1802, blz. 23. Deze krant, die deels wekelijks verscheen en deels twee keer per week, werd van 1799 tot 1803 door Covens uitgegeven (particuliere collectie).*

tezamen met zijn verbeterde aardglobe een totaal vernieuwd globepaar vormde. In zijn brief aan De Gelder schrijft Covens bovendien: 'Het is myn voorneemen dus myne nieuw uittegeeven Hemel Globe op deeze wyze te doen vervaardigen en tevens een Supplement op myne Handleiding over de Globen te laaten drukken 't welk de verklaaring van deze Hemel Globe zal behelsen, zoo ik ondertusschen eenige nadere opheldering mogt nodig hebben zal ik zoo vry zyn van uwe geneegen aanbieding gebruik te maaken, U provisioneel voor uwe medegedeelde aanmerkingen bedankende.'[45]
Om onduidelijke redenen heeft Covens nimmer het beloofde supplement gepubliceerd. Wel weten we dat hij op 23 februari, 15 maart en 5 april 1808, spreekbeurten houdt over een nieuwe constructie van de hemelglobe voor de leden van Felix Meritis en dat hij inderdaad een verbeterde hemelglobe heeft uitgegeven.[46] In 1819 is de nieuwe hemelglobe in detail beschreven door De Gelder zelf (zie afbeelding 5B).[47] In het voorbericht, dat gedateerd is 1 augustus 1803, meldt De Gelder 'het gebrek der gewoone hemelgloben aan te toonen' en zijn 'nieuwe toestel te verklaren'.[48] Mogelijk vormde de beschrijving van de nieuwe hemelglobe een te ingewikkelde opgave voor Covens, ofwel zag hij er vanaf omdat De Gelder zelf van plan was zo'n beschrijving te publiceren. Hoe dit ook zij, de precessieglobe van Covens naar De Gelder betekende een fraaie maar niet minder kostbare pendant van de aardglobe. Min of meer analoog aan de aardglobe is ook de precessieglobe voorzien van een reeks extra ringen. Echter, in de precessieglobe stelt de horizontale ring gewoon het vlak van de horizon voor en de koperen cirkel de gebruikelijke meridiaancirkel. Om de stand van de hemel voor andere epochen te laten zien, zijn tussen het nieuwe vaste geraamte en de hemelbol zelf een reeks van ringen geïntroduceerd, die nauw op het boloppervlak aansluiten. Twee van die ringen zijn met elkaar verbonden en stellen de ecliptica en de equator voor. Dit

stelsel kan draaien om de polen van de ecliptica, waardoor op iedere gewenste datum het juiste lengtepunt kan worden ingesteld. Een andere (halve) ring stelt een beweegbare breedtecirkel en weer een andere een uurcirkel voor. Tenslotte is er voorzien in een beweegbare meridiaan en een hoogtekwadrant. Ook in de verbeterde hemelglobe zijn alle relevante coördinatensystemen – te weten voor de horizon, de ecliptica en de equator – aangebracht en wel zo dat daarmee de stand van de hemel op ieder gewenst tijdstip naar waarheid kan worden gedemonstreerd.

Ontvangst

De nieuwe constructies, in het bijzonder die van de aardglobe van Covens, vielen bij de leden van Felix Meritis in goede aarde.[49] In tal van boekbesprekingen wordt voorts de nieuwe aardglobe aangeprezen.[50] Het meest uitgesproken is wel de reactie van Jacob de Gelder: 'Ofschoon men niet ontkennen kan: dat met behulp der gewoone Aard-globe zeer vele Aardrijkskundige vraagstukken kunnen worden opgelost, zal men echter, bij vergelijking van de oplossing van dezelfde vraagstukken op de oude en nieuwe globe, moeten toestemmen, dat deeze oplossingen op de gewoone Aard-globe meestal, als een natuurlijk gevolg van de onnatuurlijke toestelling, moeijelijk, gedwongen en onëigenaartig zijn, terwijl zij de waare begrippen der zaaken, in plaats van dezelve op te helderen, verdonkeren; waarlijk een zeer gewigtige drangreden, om voortaan, vooral in het onderwijs, van geenen anderen toestel, dan die van Covens, gebruik te maaken.'[51]
Maar er waren praktische bezwaren, bijvoorbeeld van de kant van Diederik Geelhoed (1772-1859). Zijn leerboek uit 1818 over de aardglobe baseerde hij op de gewone globe, omdat hij nu eenmaal, zoals menige lezer, reeds over een globe van Valk beschikte. Bovendien kon hij het zich niet veroorloven de dure globes van Adams of Covens aan te schaffen, 'hoezeer hij anders overtuigd is, van de meer natuurlijke toestelling, en alzoo reeds van deze zijde voortreffelijker inrigting der nieuwere Globen en derzelver volledige constructie'.[52]
Want duur waren de globes van Covens wel, zeker in vergelijking met de gewone. Zo kostte in 1802 voor particulieren de 12-duims globe volgens de gewone constructie van Valk slechts 22 guldens en was de prijs van de goedkoopste aardglobe vervaardigd volgens de constructie van Adams, doch in een Hollandse stoel en zonder kompas, 26 guldens (zie afbeelding 6).[53] Ter vergelijking, de prijs die gevraagd werd voor de Copernicaanse aardglobe naar het ontwerp van Covens, in een Hollandse stoel en zonder kompas, bedroeg zeventig guldens. Op een Engelse stoel én voorzien van een kompas kostte de aardglobe volgens de constructie van Adams 87 guldens. Volgens een geschreven prijslijst uit circa 1815 was de prijs van die bijzondere constructie van een aardglobe 100 guldens, terwijl de bijbehorende hemelglobe voor maar liefst 150 guldens aangeschaft kon worden (zie afbeelding 7)![54]
De hier gesignaleerde prijsverschillen werden voornamelijk teweeggebracht door de zeer kostbare maar voor het ontwerp onontbeerlijke toevoegingen van tal van messing ringen. Het is dus niet verwonderlijk dat de 'ongewone' globes van Covens door velen als onbe-

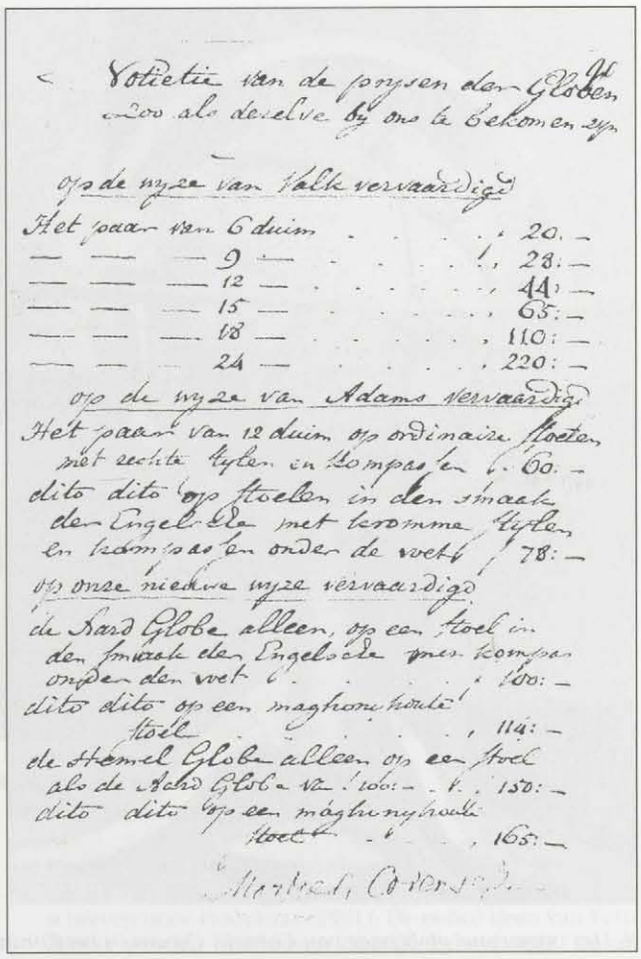
Notitie van de prijzen der Globen
zoo als dezelve by ons te bekomen zyn.

op de wyze van Valk vervaardigd
Het paar van 6 duim 20.–
— — — 9 — 28.–
— — — 12 — 44.–
— — — 15 — 65.–
— — — 18 — 110.–
— — — 24 — 220.–
op de wyze van Adams vervaardigd
Het paar van 12 duim op ordinaire stoelen
met rechte Lyren en Kompas en . 60.–
dito dito op stoelen in den smaak
der Engelsche met teromme Lyren
en kompas en onder de voet . 78.–
op onze nieuwe wyze vervaardigd
de Aard Globe alleen, op een stoel in
den smaak der Engelsche met kompas
onder den voet 100.–
dito dito op een maghonyhoute
stoel 114.–
de Hemel Globe alleen op een stoel
als de Aard Globe van 100.– . . 150.–
dito dito op een mághonyhoute
stoel 165.–
Amsterdam, October

7. Door Cornelis Covens geschreven lijst met prijzen van verschillende bij hem verkrijgbare globes (Koninklijke Vereniging van het Boekenvak, BVa 67-100).

taalbaar werden beschouwd. Zelfs de geleerden van Felix Meritis lieten het afweten. In 1819 kochten zij voor zestig guldens van Covens een globepaar naar de constructie van Adams, zij het dat er aan de aardglobe een beweegbare horizon en meridiaan toegevoegd was.[55] Weinig later was het met de globeproductie van Mortier, Covens & Zoon voorgoed gedaan. Nadat Cornelis Covens in 1825 overleed, besloot zijn zoon en opvolger Cornelis Joannes Covens (1806-1890) tot een inkrimping van het assortiment. Grote partijen ongebonden Nederlandse en Franse boeken werden in 1828 op een veiling 'opgeruimd', terwijl ook vele honderden koperplaten van eigenaar wisselden. In datzelfde jaar nam de Amsterdamse instrumentmaker Johannes Wouter Stroom (1787-1830)[56], oud-leerling van Cornelis Covens, de 'globemakerij' over.[57] Met weinig succes, want de dood smoorde al snel zijn initiatieven en van enige door Stroom uitgegeven globes is nagenoeg niets bekend.

Conclusie

De 'ongewone' globes van Covens verdienen de aandacht wegens hun originaliteit, dat is duidelijk. Maar ook is duidelijk dat Covens zich bij de ontwikkeling ervan meer heeft laten leiden door zijn persoonlijke interesse voor de sterrenkunde en de voorkeuren van een klein groepje intellectuelen, dan door de markt. Mocht een Copernicaanse globe de lof verdienen dicht bij de

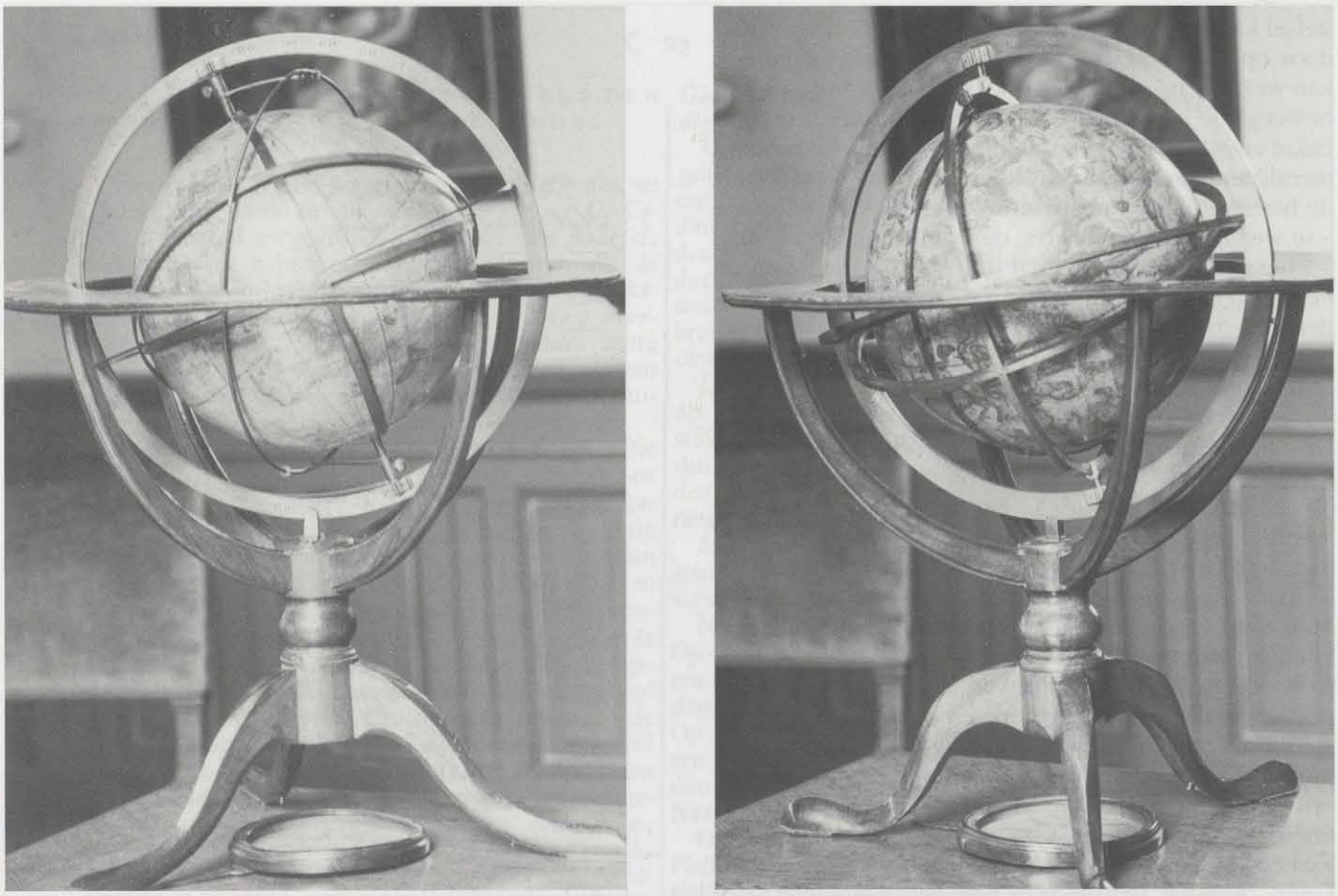

8. Het 'ongewone' globepaar van Cornelis Covens in het Koninklijk Huisarchief (foto's: Elly Dekker).

'waarheid' te staan, voor de meeste kopers was die de daarmee gepaard gaande kosten niet waard. Die kopers waren in de allereerste plaats geïnteresseerd in de kartografische details van de globe. Evenmin bestond er een markt voor de precessieglobe. Slechts weinigen waren geïnteresseerd in de stand van de sterren gedurende de klassieke oudheid. Een handjevol historici had daar misschien wel enige belangstelling voor, maar het merendeel van de kopers van globes, waar Covens het van moest hebben, waren alleen maar geïnteresseerd in de eigentijdse sterrenkunde. De gewone hemelglobe voldeed in dit opzicht uitstekend. Het is dus niet vreemd dat het 'ongewone' globepaar van Covens zeldzaam is in vergelijking met de normale globes, die hij ook verkocht. Van het 'ongewone' globepaar van Covens is slechts een tweetal exemplaren bekend, één paar in het Koninklijk Huisarchief (zie afbeelding 8 en 9), een ander in een particuliere collectie.[58]

Tegen deze achtergrond is het moeilijk te verdedigen dat Covens de nieuwe constructies zou hebben bedacht om zijn concurrentiepositie te verdedigen. Zo'n slechte ondernemer zal hij niet zijn geweest. Veel eerder is het zijn belangstelling voor de sterrenkunde geweest, die hem ertoe heeft bewogen zulke uitzonderlijke globes te construeren. Het innovatieve globepaar van Covens was – net als trouwens dat van Adams jr. in Teyler's Museum – een laatste stuiptrekking van de euforie die de overgang naar het Newtoniaanse wetenschappelijk denken had gekenmerkt. Qua timing was Covens' globepaar mosterd na de maaltijd en daardoor is het niet veel meer dan een curiositeit gebleven.

NOTEN

1. *Nieuwe Vaderlandsche Bibliotheek van Wetenschap, Kunst en Smaak* 7.1 (1803): blz. 114-120.
2. Over de firma Covens & Mortier (1685-1866) zie: Van Eeghen (1965), Van Egmond (2000), (2001) en (2002), Kleerkooper & Van Stockum jr. (1914-1916), Koeman (1967-1971), Van der Krogt (1992) en Pastoureau (1984).
3. Zo wordt Cornelis Covens getypeerd in A. Fokke Simonsz. (1809), blz. 4 en 5.
4. Zie voor de geschiedenis van Mortier, Covens & Zoon en specifiek haar kartografische productie: Van Egmond (2001).
5. Door Hendrik Pothoven, Rijksprentenkabinet Amsterdam ('getekende portretten' 1912-30). Van dit portret is ook een mezzotint vervaardigd door James Mc Ardell. Exemplaren van deze mezzotint bevinden zich in diverse bibliotheken en instellingen. Een afbeelding is opgenomen in Harms (1962), blz. 173.
6. Advertentie in de *Amsterdamsche Courant* van 25 juli 1761. Hierin wordt gemeld dat 'De Hemel en Aard Globens 12 duim Diameter, na de allernieuwste ontdekkingen, gemaakt na de Accademische waarnemingen te Upzal in Sweeden [...] zyn te bekomen op de Vygendam t'Amsterdam by Covens en Mortier'. Zie: Van der Krogt (1985), nr. 1170.
7. Van der Krogt (1993), hoofdstuk 9.
8. Een bijzonder fraai globepaar van George Adams sr., aangeboden aan Koning George III, wordt bewaard in het Science Museum, Londen. Zie: Morton & Wess (1993), blz. 22-25 (catalogusnrs. E38 and E39) en blz. 410-413. Zie ook: Dekker & Van der Krogt (1993), blz. 24, figuren 8 en 9. Voor de ontvangst van Adams' globes in Nederland, zie: Van der Krogt (1993), blz. 330.
9. De relatie tussen de globes van Adams en Covens werd eerder beschreven door Dekker (1996).
10. Adams (1766).
11. King (1978), hoofdstuk 6 en Dekker (1996), blz. 549.

9. Het impressum van Cornelis Covens op de hemelglobe in het Koninklijk Huisarchief (foto: Elly Dekker).

12. Dekker (1985).
13. King (1978), hoofdstukken 9-12.
14. De 16de-eeuwse achtergronden van de klassieke ophanging van globes zijn beschreven in Dekker (2002).
15. Covens (1802), blz. 145.
16. Adams (1766), blz. 36: 'the *real motion of the earth* and the apparent diurnal motion of the heavens are presented'.
17. Adams jr. (1789).
18. *Algemene Konst- en Letterbode, voor meer- en min-geoeffenden,* viii, No. 186 (20 January 1792).
19. Turner (1973), Catalogus nos. 94-99, blz. 201-205
20. Authorisatie van de aankoop vond plaats op 30 juli 1790, zie: Turner (1973), blz. 200.
21. Turner (1973), Catalogus nos. 92 en 93, blz. 199-201.
22. Keith (1811), blz. 234, vermeldt een prospectus waarin de publicatie van nieuwe globes door Dudley Adams, de broer van Adams jr., als volgt wordt aangekondigd: '*Newtonian Globes,* wherein the author has treated the *common* globes with *uncommon* severity; he has however been rather unfortunate in the choice of his examples, which are designed to shew 'the *absurdities* and *ridiculous inconsistencies* of the common globes'.'
23. Adams jr. (1789), XIV, blz. 29: 'I think it was the compleatest thing of the kind that was ever made, everybody that saw it, was pleased with it'.
24. Van Marum (1792).
25. Cornelis Covens, *Gedachten, overdenkingen, aanspraken vóór en op mynen vyftigsten verjaardag den 23 van october 1814.* Dit manuscript bevindt zich in een particuliere collectie.
26. Gemeentearchief Amsterdam, FM 59-80, *Algemeene Naamlyst Der Heeren Leden van de Maatschappy, Onder De Zinspreuk: Felix Meritis* (1790), blz. 22.
27. Dit ontwerp – getiteld *Afbeelding der stand van alle de vaste starren in den dierenriem benevens eene afbeelding van het zeevengesternte* – is bewaard gebleven en bevindt zich momenteel in een particuliere collectie.
28. Gemeentearchief Amsterdam, FM 59-82, *Algemeene Naamlyst Der Heeren Leden van de Maatschappy, Onder De Zinspreuk: Felix Meritis* (1811), blz. 86.
29. Ibid., blz. 76.
30. Zie de vermeldingen in de Notulen van het Departement der Natuurkunde (Gemeentearchief Amsterdam, FM 59-236 (1796-1808) en FM 59-237 (1808-1832)).
31. Covens, *Gedachten, overdenkingen [...]* (zie noot 25).
32. De rol van geleerde genootschappen in Nederland is beschreven door Hooykaas (1981). De eerste jaren van Felix Meritis worden beschreven door Reitsma (1983). De invloedrijke rol van Van Swinden in Felix Meritis is beschreven door Snelders (1983).
33. Een fraai voorbeeld is beschreven door Zuidervaart (1982).
34. Zie: Van Swinden (1780).
35. Zie: Van Swinden (1803). Zie verder: Mörzer Bruyns (1976) en Van der Krogt (1993), blz. 364-366.
36. Gemeentearchief Amsterdam, FM 59-236, Notulen van het Departement der Natuurkunde (1796-1808) p. 143-44.
37. Covens (1802), blz. VI.
38. Zie ook de beschrijving in appendix 2.
39. Covens (1802), blz. VI.
40. De Gelder (1819), blz. 193.
41. *Ptolemy's Almagest,* translated and annotated by G.J. Toomer (London, 1984), hoofstukken 7 en 8.
42. De Gelder (1819), blz. 194.
43. Zie appendix 1.
44. Brief Covens aan De Gelder van 25 december 1802, zie appendix 1.
45. Ibid.
46. Gemeentearchief Amsterdam, FM 59-237, Notulen huishoudelijke vergaderingen Departement der Natuurkunde (1808-1832), blz. 3.
47. Zie ook de beschrijving in appendix 2.
48. De Gelder (1819), blz. xxv.
49. Van Swinden beveelt niet alleen de nieuwe aardglobe van harte aan, hij bekritiseert ook het gebruik van de gewone aardglobe, zie: Van Swinden (1803), blz. 58 en blz. 91.
50. Recensies treft men aan in: *Algemeene Vaderlandsche Letter-Oefeningen [...]* (1803[1]): blz. 16-19; *Allgemeine Geographische Ephemeriden* (August 1806): blz. 447-452; *Monatliche Correspondenz zur Beförderung der Erd- und Himmelskunde* XIV (September 1806): blz. 270-275; *Nieuwe Vaderlandsche Bibliotheek van Wetenschap, Kunst en Smaak* 7.1 (1803): blz. 114-120.
51. De Gelder (1819), blz. 246.
52. Geelhoed (1818), IV. Hetzelfde argument is herhaald in zijn verhandeling over de hemelglobe: Geelhoed (1826).
53. Prijzen op basis van vermeldingen in: *Oeconomische courant ter bevordering van de nationale huishoudkunde [...],*

no. 263 (18 augustus 1802): blz. 23; *Lijst van nieuw uitgekomen boeken [...].* – Amsteldam: A.B. Saakes. – Derde Deel (1799-1803). – (December 1802, no. I): blz 380.

54. *Notietie van de prysen der Globen zoo als dezelve by ons te bekomen zyn.* Deze door Cornelis Covens geschreven lijst bevindt zich in de bibliotheek van de Koninklijke Vereniging van het Boekenvak te Amsterdam (BVa 67-100).
55. Gemeentearchief Amsterdam, FM 59-7, Notulen van de Vergadering van Commissarissen (1814-1821), blz. 254, 20 december 1819. Zie ook FM 59-261, Kwitanties 1821. Gezien de formulering van de kwitantie – 'voor een paar globen [...] vervaardigd naar de wyze van Adams, doch waarvan de aardglobe daarenboven voorzien is, van een beweegbare meridiaan en horizon' – stamt het ontwerp van de aardglobe-constructie waarschijnlijk van Covens.
56. Met dank aan Jan Werner, kaartbeheerder van de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam, voor het beschikbaarstellen van enkele genealogische gegevens van zijn betoudovergrootvader Stroom.
57. Advertentie in de *Amsterdamsche Courant*, 15 oktober 1828.
58. Het exemplaar in het Koninklijk Huisarchief is beschreven in appendix 2. De aardglobe uit de particuliere collectie is afgebeeld in Dekker (1996), blz. 560, afbeelding 8. Zie verder: Van der Krogt (1984), Val 36 en Val 57. Aan de hand van Van der Krogts beschrijvingen lijkt het erop dat de aardglobes Val 34 (niet compleet) en Val 35 ook naar de nieuwe constructie van Covens werden vervaardigd.

LITERATUUR

Adams, George (1766), *A Treatise Describing and Explaining the Construction and Use of New Celestial and Terrestrial Globes: Designed to Illustrate, in the Most Easy and Natural Manner, the Phoenomena of the Earth and Heavens, and to Shew the Correspondence of the Two Spheres: With a Great Variety of Astronomical and Geographical Problems.* – London.

Adams jr., George (1789), *Astronomical and Geographical Essays. Containing I. A Comprehensive View of the General Principles of Astronomy; II. The use of the celestial and terrestrial globes, [...] III. The Description and Use of the Armillary Sphere, Planetarium, Tellurian, and Lunarium. IV. An Introduction to Practical Astronomy; or, the Use of the Quadrant and Equatorial.* – London: W. & S. Jones.

Covens, Cornelis (1802), *Handleiding tot de Kennis en het Gebruik der Hemel- En Aardgloben, bevattende tevens de beschrijving van de constructie, en het gebruik van eene geheel nieuwe Aard-Globe, welke in zich het gebruik der Hemel- en Aard-Globen vereenigt.* – Amsterdam: Mortier Cóvens en Zoon.

Dekker, Elly (1985), *De Leidsche Sphaera: Een uitzonderlijk planetarium uit de zeventiende eeuw.* – Leiden: Museum Boerhaave.

—— (1996), The Copernican Globe: A Delayed Conception. – In: *Annals of Science* 53 (1996): blz. 541-566.

—— & Peter van der Krogt (1993), *Globes from the Western World.* – London: Zwemmer.

—— (2002), Die Lehre von der Kugel: Ein vergessenes Kapitel der Globengeschichte = The Doctrine of the Sphere: A Forgotten Chapter in the History of Globes. – In: *Der Globusfreund* 49/50 (2002): blz. 27-47/25-44.

Eeghen, I.H. van (1965), *De Amsterdamse boekhandel 1680-1725. III Gegevens over de vervaardigers, hun internationale relaties en de uitgaven A-M.* – Amsterdam: Scheltema & Holkema ; Israel.

Egmond, Marco van (2000), Het gebruik van boekhandelscatalogi in het historisch-kartografisch onderzoek. – In: *Caert-Thresoor* 19.3 (2000): blz. 65-74.

—— (2001), Slotakkoord van een kaartenmammoet: De kartografische productie van de firma Mortier, Covens & Zoon (1794-1866). – In: *Kartografisch Tijdschrift* XXVII.1 (2001): blz. 29-37.

—— (2002), Aufschwung und Untergang eines niederländischen Kartengiganten: Der Verlag von Covens & Mortier im 18. und 19. Jahrhundert. – In: *9. Kartographiehistorisches Colloquium Rostock 30. September-2. Oktober 1998: Vorträge, Berichte, Posterbeiträge* / Wolfgang Scharfe (ed.). – Bonn: Kirschbaum Verlag. – Blz. 177-180.

Fokke Simonsz., A (vert.) (1809), *Museum der Voornaamste Uitvindingen en Nuttige Ontdekkingen in de Wetenschappen en Handwerken. Eerste Deel.* – Amsteldam: E. Maaskamp. – Deel I: A-H.

Geelhoed, Diederik (1818), *Onderwijs in de behandeling der Aard-globe.* – Leyden: David du Mortier en Zoon.

—— (1826), *Onderwijs in de behandeling der Hemelglobe, kunnende strekken tot een eerste leerboek in de Sterrekunde.* – Dordrecht: Blussé en Van Braam.

Gelder, Jacob de (1819), *Algemeene Sterre-en Natuurkundige Aardrijksbeschrijving [...]. Alles opgehelderd door de beschrijving en het gebruik der kunstige Aard- en Hemelglobe en het Tellurium.* – Den Haag, Amsterdam and Breda: Gebr. van Cleef en W. van Bergen.

Harms, Hans (1962), *Künstler des Kartenbildes: Biographien und Porträts.* – Oldenburg: Völker.

Hooykaas, R. (1981), De natuurwetenschap in de eeuw der genootschappen. – In: *Natuurwetenschappen van Renaissance tot Darwin* / H.A.M. Snelders and K. van Berkel (eds.). – Den Haag. – Blz. 131-167.

Keith, Thomas (1811), *A New Treatise on the Use of Globes: Or a Philosophical View of the Earth and Heavens.* – Third edition. – London.

King, Henry C. (1978), *Geared to the Stars: The Evolution of Planetariums, Orreries, and Astronomical Clocks.* – Toronto: University of Toronto Press.

Kleerkooper, M.M. & W.P. van Stockum jr. (1914-1916), *De boekhandel te Amsterdam voornamelijk in de 17e eeuw: Bibliographische en geschiedkundige aanteekeningen.* – 2 vols. – 's-Gravenhage: Nijhoff.

Koeman, C. (1967-1971), *Atlantes Neerlandici: Bibliography of Terrestrial, Maritime and Celestial Atlases and Pilot Books, Published in the Netherlands up to 1880.* – 5 vols. – Amsterdam: Theatrum Orbis Terrarum Ltd.

Krogt, P.C.J. van der (1984), *Old Globes in the Netherlands: A Catalogue of Terrestrial and Celestial Globes Made Prior to 1850 and Preserved in Dutch Collections.* – Utrecht: HES Publishers.

—— (1985), *Advertenties voor kaarten, atlassen, globes e.d. in Amsterdamse kranten 1621-1811.* – Utrecht: HES Uitgevers.

—— (1992), *Stock Catalogues of Maps and Atlases by Covens & Mortier: The 'Catalogus van verscheyde koopere plaaten' of the heirs of Pieter Mortier's widow (1721) and the 'Catalogue nouveau des cartes geographiques' of Covens & Mortier (1763).* – Utrecht: HES Publishers. – (Facsimile edition Catalogi Redivivi ; 8).

—— (1993), *Globi Neerlandici: The Production of Globes in the Low Countries.* – Utrecht: HES Publishers.

Marum, Martinus van (1792), , Beschryving ener nieuwe en fraaye Aardglobe, door den Hr. Adams, te Londen, vervaardigd, en thans in het Museum van Teylers Fundatie geplaatst. – In: *Algemene Konst- en Letterbode,* viii, No. 188 (3 February 1792): blz. 34-36.

Morton, Alan Q. & Jane A. Wess (1993), *Public & Private Science: The King George III Collection.* – London: Science Museum.

Mörzer Bruyns, W.F.J. (1976), Het planetarium, tellurium en lunarium van Hartog van Laun. – In: *Spiegel Historiael* 11 (1976): blz. 171-175.

Pastoureau, Mireille [et al.] (1984), *Les atlas français XVIe-XVIIe siècles: Répertoire bibliographique et étude.* – Paris: Bibliothèque Nationale.

Reitsma, H. (1983), De beginjaren van Felix Meritis, 1777-1795. – In: *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw,* XV/2 [59-60] (1983): blz. 101-139.

Snelders, H. (1983), Het departement Natuurkunde van de Maatschappij van Verdiensten Felix Meritis in het eerste kwart van zijn bestaan. – In: *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw,* XV/2 [59-60] (1983): blz. 197-211.

Swinden, J.H. van (1780), *Beschrijving van een volledig beweeglijk Hemels-Gestel, uitgedagt en vervaardigd door Eise Eisinga.* – Franeker.

—— (1803), *Lessen over het planetarium, tellurium en Lunarium van Hartog van Laun, gehouden in de*

Maatschappij Felix Meritis. – Amsterdam: P. Den Hengst.
Turner, G. L'E. (1973), Descriptive Catalogue of Van Marum's Scientific Instruments in Teyler's Museum. – In: *Martinus van Marum: Life and Work* / E. Lefebvre & J.G. de Bruijn. – Vol. 4, part 2. – Leiden: Noordhoff.
Zuidervaart, Huib (1982), Een Zeeuws planetarium uit de tweede helft van de 18e eeuw. – In: *Archief Koninklijk Zeeuws Genootschap voor Wetenschappen* (1982): blz. 69-148.

SUMMARY

The 'unusual' globe-pair of Cornelis Covens: hobby or innovation?

In 1802 the Amsterdam map maker Cornelis Covens (1764-1825) published a 12-inch terrestrial globe with a new construction, accompanied by a manual. By means of a complex mounting with numerous brass rings this Copernican globe – which was inspired by the one brought out by the English instrument maker George Adams sr. (1704-1772) – had the intention to show the real movement of the earth and other related phenomena.
Initially Covens didn't intend to make a new construction for his celestial globe, because in his opinion the common celestial globe sufficiently shows the apparent movement of the sky. The Leiden professor Jacob de Gelder (1765-1848), however, didn't agree with him. According to De Gelder, the ideal celestial globe was one which could be adjusted to an arbitrary epoch. Therefore he advised Covens to make a 'new' celestial globe as well. Shortly afterwards Covens indeed designed a precession globe, which served as the counterpart of his new terrestrial globe.
The 'new' globe-pair of Covens got an enthusiastic scholarly reception. Because the mounting included many brass rings, however, the globes were very expensive compared to common globes. Consequently, Covens's 'unusual' globe-pair was a commercial disaster. Rather than a defence of his position as an entrepreneur, it was Covens's interest in astronomy that led him to construct such exceptional globes. It represented a last convulsion of the euphoria, that characterized the transmission to the Newtonian scientific thinking. Covens's 'innovation' became therefore nothing more than a curiosity.

APPENDIX 1

Brief van Cornelis Covens aan Jacob de Gelder, d.d. 25 december 1802 (Universiteitsbibliotheek Leiden, BPL 2359)

Myn Heer
De Heer J^b^. de Gelder
in 't lang agterom ten huize
van den Boekhandelaar
Servaas van de Graaff S. 314
den Haag

Amsterdam 25 Decem^r^. 1802.

Myn Heer!

Ik zoude reets lange Uwe geëerde van den 28^e^ der laastverlopen Maand beantwoord hebben, ware het niet dat ik vooraf den Hoogleeraar van Swinden uwe gedagte nopens het vervaardigen eener Hemel Globe, met beweegbaare Poolen wilde mededeelen, om U tegelyk zoowel ZE. gedagte daaromtrent als de myne te kunnen melden.
Wy stemmen beide daarin overeen dat wy gaarne uwe aanmerkingen over de noodzakelykheid om de Hemel Globe van beweegbaare Poolen te voorzien overneemen; ook komt ons de constructie die UE. daartoe voorstelt zeer geschikt voor, zoodat ik geresolveert ben eens een dergelyke Hemel Globe schoon van een kleine diameter ten proeve ter vervaardigen; omdat men door de bewerking zelve doorgaans het een of ander ter verbetering ondervindt, waaran ik dan tevens een Delinatie cirkel – Breedte cirkel en Uurcirkel zal voegen en alles tevens zoodanig zal tragten in te richten dat het geheel (de bol van 12 duim diam. veronderstelt zynde) een pendant van myne nieuwe Aard Globe worde, alleen dagt het ons beter op de Globe zelve geene verdeelde cirkel om de Poolen van de Ecliptica te trekken, maar de verzetting van de Poolen des Hemels naar een apart Tafeltje door middel van de beweegbaare doorsneede der beweegbaare Ecliptica en Equator te regelen; men heeft dan maar de Lengte van het Nachteveningspunt van γ voor het begin van elke Eeuw by Voorb: in dit Tafeltje optegeven en daarna alles te stellen, dit brengt eene groottere naauwkeurigheid teweeg en men vermyd confusie op de Globe.
Het is myn voorneemen dus myne nieuw uittegeeven Hemel Globe op deeze wyze te doen vervaardigen en tevens een Supplement op myne Handleiding over de Globen te laaten drukken 't welk de verklaaring van deze Hemel Globe zal behelsen, zoo ik ondertusschen eenige nadere opheldering mogt nodig hebben zal ik zoo vry zyn van uwe geneegen aanbieding gebruik te maaken, U provisioneel voor uwe medegedeelde aanmerkingen bedankende.
De Hemel Globe met beweegbaare Polen welke ik gezien heb en die ik meen dat die van Loisel was, voldeed my wat de constructie betreft, verre of na zoo goed niet als het door U voorgestelde, zy was zeker eenvouwdiger, doch tevens ruineus voor de Globe; aen de Polen welken in de ordinaire ring die de Globen omringt waren vastgemaakt, was een kopercirkelstuk AB

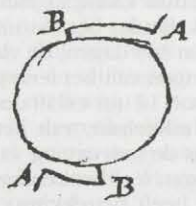

't welk met een drukschroef de Globe drukkende deze tusschen die drukkende Poolen BB deed draajen, doch gy begrypt zeer ligt, dat de plaats der Globe waar deze drukking geschiede zeer ras beschadigt was; er was ook geen beweegbaare Ecliptica of Equator aan en hadt dus die volledigheid niet, die het behoorde te hebben.
Met de door U bestelde Globe maak ik alle mogelyke spoed, dan de kortte, donkere dagen van dit saisoen zyn niet zeer favorabel ten bespoediging van dergelyk werk.
Wat de aanmerkingen van den Heer Krayenhoff op de executie myner nieuwe Globe betreft, daaromtrent moet ik vooraf het zelve remarkeeren dat ik ZE. deed opmerken; dat de door ZE. en ook door U bezigtigde volstrekt de eerste is, die er van gereed gemaakt is, en dat eerste stukken nooit die volmaaktheid kunnen hebben, die volgende kunnen bezitten, ondertusschen daar my de aanmerkingen van kundige beoordeelaars altoos welkom zyn, zal ik ook van de zyne een nuttig gebruik maken en heb dit reets aanvankelyk gedaan.
Ik heb de eer naer dienstofferte my met achtinge te noemen.

UEDWDienaar

C^s^. Covens

P.S. Zoo UE. nog het een of ander mogt te binnen schieten zal het my altoos aangenaam zyn, daar van kennis te dragen.

APPENDIX 2

Beschrijving van het 'ongewone' globepaar van Cornelis Covens in het Koninklijk Huisarchief

AARDGLOBE, diameter 31 cm.
Inscripties: [Grote Oceaan: W 150°-175°, N 15°-35°] in een cartouche: *NOUVEAU / GLOBE TERRESTRE / dressé d' après les rélations les / plus recentes, et assujetties aux / observations Astronomiques. / avec le Routes des differentes / voijages faites autour du monde / par les Cap.t COOK, la PEROUSE &c. / & celle du Cap. PHIPPS. vers la Pole Sep: / tentrionale. / par / C. Covens. / á Amsterdam chez / MORTIER COVENS & FILS, / Geographes.*
Juist buiten de cartouche: *Gravé par C. van Baarsel.*
Op de buitenste ring van messing: *C. Covens Amsterdam*

Constructie: De bol is gemaakt van papier-maché, bedekt met een laag gips en beplakt met 24 segmenten en twee poolstukken. De gegraveerde segmenten lopen van geografische

breedten 70° N en 70° Z tot aan de equator; zij zijn handgekleurd en gevernist.
De bol is met behulp van een as aan de noord- en zuidpool opgehangen in een sterke ring van messing. Deze verdeelde ring stelt de zomer- en wintercoluren voor; de verdeling loopt vanaf het noorden volgens de wijzers van de klok als volgt: 90°-0°; 0°-90°; 90°-0°; 0°-90°; er zijn nummers voor iedere tien graden en deelstrepen voor iedere graad. De messing cirkel van de coluren past in een houten stoel die een horizontale houten ring ondersteunt. Deze houten ring geeft de oriëntatie van het baanvlak van de aarde aan en stelt dus de ecliptica voor. De houten eclipticaring is beplakt met bedrukt papier. De messing ring van de coluren moet zo worden ingesteld dat de as door de noord- en zuidpool van de aardbol een hoek van 66,5 graden met het baanvlak maakt. Tussen de poten van de stoel is een kompas gemonteerd.
De met gegraveerd papier beplakte, horizontale eclipticaring heeft een aantal schalen. Eén schaal geeft de verdeling voor de dierenriem in twaalf delen van nul graden tot dertig graden, iedere tiende graad is genummerd en er zijn deelstrepen voor iedere graad; ook de symbolen en de Latijnse namen van de tekens van de dierenriem zijn aangegeven. Een andere schaal geeft de Gregoriaanse kalender met de Franse namen van de maanden; deze kalender bestaat uit vier verdelingen, drie ervan zijn verdeeld in 365 dagen, de vierde in 366 dagen. In de eerste drie verdelingen valt het lentepunt achtereenvolgens op 21 maart om 6 uur, 12 uur en 18 uur. In de vierde verdeling, die voor het schrikkeljaar, valt het lentepunt op 20 maart om 24 uur, wegens de toevoeging van 29 februari. Dan zijn er nog drie verdelingen ter berekening van de beweging van de maan; de eerste heeft betrekking op de (ecliptische) lengte en is verdeeld in dagen; iedere dag is genummerd met een Romeins cijfer; de tweede presenteert de verdeling van de dierenriem in twaalf delen van nul graden tot dertig graden, iedere tiende graad is genummerd en er zijn deelstrepen voor iedere graad; de derde schaal betreft de beweging van de maan in (ecliptische) breedte. Deze laatste schaal geeft voor iedere graad van de dierenriem een waarde voor de ecliptische breedte van de maan, die toeneemt van nul graden (in Aries) tot vijf graden 8' 46" (in Cancer), dan afneemt tot nul graden (in Libra), weer toeneemt tot vijf graden 8' 46" (in Capricornus) en tenslotte weer nul graden is aan het begin van de dierenriem (N.B. omdat deze ring niet, zoals in een gewone globe, de horizon voorstelt maar de ecliptica, zijn er geen verdelingen voor azimut en windrichtingen op aangebracht).
De zware messing cirkel van de coluren snijdt de houten eclipticaring in het zomer- en winterpunt. Een andere verdeelde ring van messing, die de hemelequator voorstelt, is bevestigd aan de ring van de coluren op hoekafstanden van negentig graden vanaf de equatoriale noord- en zuidpool; de verdeling loopt van nul graden tot 360 graden; iedere tiende graad is genummerd en er zijn deelstrepen voor iedere graad. Deze equatorring is bovendien in het lente- en herfstpunt bevestigd aan de horizontale ring van de houten stoel. De houten eclipticaring, de ring van de coluren en de hemelequator stellen tezamen de hemelbol voor.
Binnen de hemelbol bevindt zich nog een ander, 'aards' ringensysteem, bestaande uit drie verdeelde ringen van messing, die de aardbol omringen. Eén van deze ringen stelt de lokale meridiaan voor en is bevestigd met twee korte assen aan de uiteinden van as door de aardbol; de verdeling loopt van negentig graden (noordpool) tot nul graden (equator) en dan weer tot negentig graden (zuidpool); iedere tiende graad is genummerd en er zijn deelstrepen voor iedere graad. Een tweede ring is bevestigd aan de lokale meridiaan op een hoekafstand van negentig graden vanaf de noord- en zuidpool; deze cirkel ligt dus in het equatorvlak en stelt de uurcirkel voor; hij is, beginnend bij de lokale meridiaan, verdeeld in tweemaal twaalf uren; ieder uur is genummerd met een Romeins cijfer en er zijn deelstrepen voor iedere vijf minuten. De derde ring stelt de horizonring voor en is bevestigd aan de uurcirkel op hoekafstanden van negentig graden vanaf snijpunten daarvan met de lokale meridiaan, dat wil zeggen waar de uurverdeling 6 en 18 uur aangeeft. Deze horizonring heeft een verdeling voor het azimut; de verdeling loopt vanaf het noorden volgens de wijzers van de klok als volgt: 0°-90°; 90°-0°; 0°-90°; 90°-0°; er zijn nummers voor iedere tiende graad en deelstrepen voor iedere graad en de Nederlandse namen van 32 windrichtingen zijn aangegeven (N.B. deze verdelingen zijn op een gewone globe gewoonlijk op de horizontale, meestal houten ring te vinden). De lokale meridiaan, de uurcirkel en de horizonring kunnen ingesteld worden voor iedere gewenste geografische lengte en breedte en draaien mee met de aarde als die om zijn eigen as draait.
Tussen het aardse systeem en de hemelbol bevindt zich een dunne ring van messing, die dag-en-nachtcirkel wordt genoemd. Deze ring is bevestigd aan de uiteinden van twee messing bogen, 23,5 graden lang, die verbonden zijn met twee holle assen om de as van de aardbol. Door deze constructie kan de ring zo worden ingesteld, dat het zonlicht altijd loodrecht op het vlak door de ring valt en samenvalt met de scheiding tussen dag en nacht. Met behulp van een klemschroef kan de oriëntatie van de dag-en-nachtcirkel worden vastgezet. Tenslotte is er nog een messing halve cirkel bevestigd aan de as door de aardbol. Deze halve cirkel is beweegbaar en dient om de geografische lengte aan te duiden; de verdeling loopt van negentig graden (noordpool) tot nul graden (equator) en dan weer tot negentig graden (zuidpool); iedere tiende graad is genummerd en er zijn deelstrepen voor iedere graad.
Kartografie: De taal is Frans. Coördinaten: lengtecirkels voor iedere tiende graad (volle lijnen) en voor iedere vijfde graad (gestippelde lijnen), breedtecirkels voor iedere tiende graad (volle lijnen) en voor iedere vijfde graad (gestippelde lijnen); de nulmeridiaan loopt door Ferro. De verdeelde equator is benoemd: 'Equateur'. De verdeling loopt van nul graden tot 360 graden; iedere tiende graad is genummerd en er zijn deelstrepen voor iedere graad. De verdeelde ecliptica is benoemd: 'Ecliptique' en de tekens van de dierenriem zijn erop aangegeven. De verdeling is in twaalf delen van nul graden tot dertig graden, iedere tiende graad is genummerd en er zijn deelstrepen voor iedere graad; het lentepunt ligt bij een lengte van 180 graden. Er zijn schalen voor de breedte langs de meridianen bij een lengte van nul graden en 180 graden. De verdelingen lopen van nul graden (noordpool) tot negentig graden (equator) en dan weer tot nul graden (zuidpool); iedere tiende graad is genummerd en er zijn deelstrepen voor iedere graad. De poolcirkels zijn benoemd: 'Cercle Polaire Arctique' en 'Cercle Polaire Antarctique'. De keerkringen zijn benoemd: 'Tropique du Cancer' en 'Tropique du Capricorne'. De meridiaan door Amsterdam en die door het tegenvoeterspunt zijn benoemd: 'Meridien d'Amsterdam' en 'Meridien des Antipodes d'Amsterdam'. Het tegenvoeterspunt van Amsterdam is ook benoemd: 'Antipodes d'Amsterdam'.

HEMELGLOBE, diameter 31 cm.
Inscripties: [onder Corvus: LON 190°-210°, S 10°-30°] in een cartouche:
URANOGRAPHIA CAELUM / Sive GLOBUS CAELESTIS / á Gerardo Valk olim aere excusus nunc secundum / novissimas observationes, ac multo emendatior editus / á CORNELIO COVENS / Calcographe / 1803.
Op de meridiaancirkel van messing: *C. Covens Amsterdam*

Constructie: De bol is gemaakt van papier-maché, bedekt met een laag gips en beplakt met 24 segmenten en twee poolstukken. De gegraveerde segmenten lopen van de ecliptische breedten 70° N en 70° Z tot aan de ecliptica; zij zijn handgekleurd en gevernist.
De bol is met behulp van een as door de noordelijke en zuidelijke pool van de ecliptica opgehangen in een ring van messing; deze verdeelde ring stelt de cirkel van de zomer- en wintercoluren voor; de verdeling loopt vanaf de noordelijke pool volgens de wijzers van de klok als volgt: 90°-0°; 0°-90°; 90°-0°; 0°-90°; er zijn nummers voor iedere tiende graad en deelstrepen voor iedere graad.
Met de cirkel van de zomer- en wintercoluren zijn twee met elkaar verbonden verdeelde ringen vastgemaakt. Eén daarvan stelt de ecliptica voor en is bevestigd op hoekafstanden van negentig graden vanaf de noordelijke en zuidelijke pool van de ecliptica. Op deze ring zijn de Latijnse namen en de tekens van de dierenriem aangebracht; de verdeling is in twaalf delen van nul tot dertig graden, iedere tiende graad is genummerd en er zijn deelstrepen voor iedere graad. De andere verdeelde ring van messing stelt de hemelequator voor en is zo bevestigd dat hij een hoek van 23,5 graden maakt met de

eclipticaring; de verdeling loopt van nul graden tot 360 graden; iedere tiende graad is genummerd en er zijn deelstrepen voor iedere graad. Tenslotte is er nog een halve cirkel van messing, die bevestigd is aan de as door de noordelijke en zuidelijke pool van de ecliptica en om deze as kan draaien. Op deze halve cirkel zijn twee beweegbare 'knopen', die dienen om de ecliptische breedte van de planeten aan te duiden; de verdeling loopt van negentig graden (noordelijke pool) tot nul graden (ecliptica) en dan weer tot negentig graden (zuidelijke pool); iedere tiende graad is genummerd en er zijn deelstrepen voor iedere graad. De ring der coluren, de ecliptica en de hemelequator stellen tezamen een hemelbol voor, die kan ronddraaien rond de polen van de ecliptica, zodat het lentepunt voor een willekeurige datum kan worden ingesteld. Het systeem van de hemelbol is met behulp van twee korte asjes opgehangen in een sterke meridiaanring van messing op een afstand van 23,5 graden van de noordelijke en zuidelijke pool van de ecliptica; de verdeling loopt vanaf het noorden volgens de wijzers van de klok als volgt: 0°-90°; 0°-90°; 0°-90°; 0°-90°; er zijn nummers voor iedere tiende graad en deelstrepen voor iedere graad. Een tweede verdeelde ring van messing is bevestigd aan de meridiaanring op hoekafstanden van negentig graden vanaf de equatoriale noord- en zuidpool; deze cirkel ligt dus in het equatorvlak en stelt de uurcirkel voor; deze ring is, beginnend bij de meridiaanring, verdeeld in tweemaal twaalf uren; elk uur is genummerd met een Romeins cijfer en er zijn deelstrepen voor iedere vijf minuten. De meridiaanring past in een houten stoel die een horizontale houten ring ondersteunt. Deze houten ring, die de horizon voorstelt, is beplakt met bedrukt papier. Tussen de poten van de stoel is een kompas aangebracht.
De met gegraveerd papier beplakte horizontale ring heeft een aantal schalen. De schalen voor de Dierenriem, de kalender en de beweging van de maan zijn dezelfde als die op de horizontale ring van de aardglobe (zie hierboven). Aangezien de houten ring nu niet meer de ecliptica doch de horizon voorstelt, is er ook een schaal voor azimut en windrichtingen op te vinden; de verdeling voor azimut loopt vanaf het noorden volgens de wijzers van de klok als volgt: 0°-180°-0° and 180°-0°-180°; er zijn nummers voor iedere tiende graad en deelstrepen voor iedere graad; de namen van 32 windrichtingen zijn in Frans vermeld.
Kartografie: De taal is Latijn. Coördinaten: (ecliptische) lengtecirkels voor iedere vijf graden (gestippelde lijnen), (ecliptische) breedtecirkels voor iedere vijf graden. De verdeelde equator is benoemd: 'Æquator'; de verdeling loopt van nul graden tot 360 graden; iedere tiende graad is genummerd en er zijn deelstrepen voor iedere graad. De verdeelde ecliptica is niet benoemd, maar de tekens van de dierenriem zijn wel aangegeven; de verdeling is in twaalf delen van nul graden tot dertig graden, iedere tiende graad is genummerd en er zijn deelstrepen voor iedere graad. De poolcirkels zijn benoemd: 'Circulus Arcticus' en 'Circulus Antarct[icus]' en de keerkringen zijn benoemd: 'Tropicus Cancri' en 'Trop. Capricorni'. De noordelijke en zuidelijke pool van de ecliptica zijn benoemd: 'Polus Eclipticæ' (N & Z), de coluren door het lente- en herfstpunt zijn benoemd: 'Colurus Æquinoctiorum'; terwijl de coluren door het zomer- en winterpunt wel getekend maar niet benoemd zijn. De melkweg is benoemd: 'Via Lactea' en 'Galaxia'. Tussen de sterrenbeelden Toucan en Sextans bevindt zich een tabel waarin de symbolen voor de helderheid van de sterren wordt vermeld: 'Magnitudo/Stellarum' [1-6, en een symbool voor nevels].

ANTIQUARISCHE BOEKEN- PRENTENHANDEL

INKOOP VERKOOP

S.C. LEMMERS

von Bönninghausenlaan 16
2161 ET Lisse
Telefoon 0252-415332
Giro 1344413

Zeer grote topografische collectie prenten van Nederland van 1500 tot 1900:

- Stads- en dorpsgezichten.
- Landkaarten.
- Beroepenprenten.
- Gemeentekaartjes. (van J. Kuiper, ± 1865).

Boeken van 1500 tot 1900:

- Topografie Nederland.
- Lokale beschrijvingen.
- Vogelboeken.
- Bloemenboeken.
- Beroepenboeken.
- Bijbels.
- Atlassen.

In verband met variabele openingstijden is een telefonische afspraak aan te bevelen.

Jos Wieland

Kadaster 1832 (1841) revisited: archiefbrede samenwerking op moderne leest onder de koepel van DIVA

Eind 2001 stelde het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen *f* 3.600.000,- beschikbaar voor het project *De Woonomgeving*. Dit project beoogt de kadastrale administratie van 1832 (1841) voor een breed publiek op internet beschikbaar te stellen. Hoe ziet het project er uit en wanneer komen de resultaten beschikbaar?

DIVA, de erfgoedkoepel voor het archiefwezen

Sedert een aantal jaren bestaan in Nederland de zogenoemde erfgoedkoepels voor respectievelijk archeologie, archieven, monumentenzorg en musea. DIVA (Erfgoedkoepel voor de documentaire informatievoorziening en het archiefwezen) behartigt de belangen van het archiefwezen en is bovendien de instelling die binnen de samenwerkende koepels digitalisering in portefeuille heeft. De laatstgenoemde activiteit vindt plaats in nauw overleg met DEN (Vereniging voor Digitaal Erfgoed Nederland). Deze combinatie van taakstellingen maken DIVA tot de aangewezen instelling om een initiërende en coördinerende rol te vervullen bij het voor een breed publiek op moderne wijze beschikbaar maken van de rijkdom aan informatie, waarover archieven beschikken. En dat laatste nu vormde een van de uitgangspunten van het ministeriële beleid van OCenW onder de staatssecretarissen Nuis, Van der Ploeg en Van Leeuwen.
Ter uitvoering van dit beleid initieerde DIVA het project *De Kleur van Nederland*. De belangrijkste componenten van dit project worden gevormd door het deelproject *De Woonomgeving* en daarnaast het deelproject persoons- en familiegegevens (TOP). Meer informatie over de achtergronden en de doelstellingen van *De Kleur van Nederland* is te vinden op de website van DIVA (www.divakoepel.nl) .

Het project *De Woonomgeving*

Eén van de administraties, die bij uitstek geschikt is voor een moderne presentatie op internet, wordt gevormd door het kadaster, dat in 1832 werd ingevoerd (met uitzondering van Limburg, waar vanwege de Belgische opstand de invoering negen jaar later plaatsvond). Het gaat immers enerzijds om een overheidsadministratie die voor het hele land uniform is en zich daardoor leent voor een planmatige bewerking en anderzijds om gegevens die voor een breed scala van belangstellenden interessant zijn. Van de bij de historie van de eigen woonomgeving betrokken burgers tot leden van historische verenigingen en wetenschappelijke onderzoekers. Uniformiteit is daarbij overigens een relatief begrip. Minuutplans bevatten soms wel en soms niet de namen van boerderijen. De Oorspronkelijk Aanwijzende Tafels (OAT's) hebben soms 28 en soms 31 kolommen, met als uitzondering Limburg, waar ze dertig kolommen hebben. Digitalisering, met de eigen 'domme' logica van de computer, vraagt ook bij zogenaamde uniforme administraties, om een precieze kijk. Voor afwijkingen moeten technische oplossingen worden gevonden.
Het kadaster als bron en de ontsluiting daarvan vormt al langer, per provincie verschillend qua organisatie, het terrein waarop stichtingen Kadastrale Atlas of vergelijkbare organisaties zich bewegen.[1] Via de rijksarchieven, die over het algemeen nauw betrokken zijn bij het werk van de stichtingen Kadastrale Atlas, wordt met hen contact gehouden. Vermeld moet hier worden dat de rijksarchieven in de verschillende provincies in een streven naar schaalvergroting en naar een moderne vorm van dienstverleningen gaandeweg fuseren met gemeentearchieven of ook andere instellingen in de erfgoedsector. Zo ontstaan de zogenaamde Regionale Historische Centra's (RHC's). Het maakt de mogelijkheden voor een breed publieksbereik alleen maar groter.

De projectorganisatie

DIVA, Kadaster en Rijksarchiefdienst werken nauw samen in het project. DIVA coördineert, het Kadaster is de oorspronkelijke archiefvormer en de Rijksarchiefdienst (RHC) beheert de minuutplans en de Oorspronkelijk Aanwijzende Tafels (OAT's). Het project is gestart in september 2001 en eindigt op 1 mei 2003. OCenW stelde voor dit project een bedrag van *f* 3.600.000,- beschikbaar. Het projectteam wordt gevormd door twee medewerkers van het kadaster en twee medewerkers afkomstig uit het archiefwezen. Het project bestaat uit een centraal deel en achttien pilots.

De producten

Het centrale deel levert als producten op scans van alle minuut- en verzamelplans (circa 17.000) en van alle OAT's (circa 150.000 bladzijden). Een aardige bijkomstigheid is dat door deze grote logistieke operatie van opzoeken, vervoeren en scannen ook een aantal verloren gewaande plans weer tevoorschijn is gekomen. Het

Drs. J.H.M. Wieland is rijksarchivaris van Flevoland en algemeen projectleider van *De Woonomgeving*.

scannen van de minuutplans werd in een recordtijd van acht maanden voltooid, dankzij onder meer de goede medewerking van de rijksarchieven.
Al deze scans komen via een webapplicatie op internet beschikbaar. De bitmaps (scans) van de minuut- en verzamelplans worden vervaardigd door de firma Pictura Imaginis te Heiloo, die van de OAT's door M&R te Kampen. De webapplicatie wordt gebouwd door Nieuwland te Wageningen.
De zoekfunctionaliteit zal globaal bestaan uit twee ingangen: een topografische en een administratieve. De topografische ingang houdt in dat men via een moderne topografische kaart in een aantal stappen kan inzoomen tot op detailniveau van de minuutplans en aan de hand van de perceelsnummers de bijbehorende bladzijde uit de OAT kan vinden.
De administratieve toegang wordt gevormd door de huidige postcode. Om deze ingang mogelijk te maken worden de plans gegeorefereerd, dat wil zeggen gekoppeld aan de coördinaten van het Rijksdriehoekstelsel. Daarnaast kan er via lijsten van gemeentenamen en toponiemen worden gezocht. 'Onder water' wordt veel technisch vernuft aangewend om op een eenvoudige wijze toegang te verlenen tot de historische informatie.
Behalve deze centrale basis komt er via de pilots de zogenaamde verrijking beschikbaar. Deze verrijking kan in twee soorten worden onderverdeeld, verdere bewerking van het basismateriaal aan de ene kant en toevoeging van extra informatie aan de andere kant.
De verdere bewerking van het basismateriaal houdt in dat de kaarten worden gevectoriseerd (er worden met behulp van een tekenprogramma vlakken gecreëerd op basis van de eenvoudige scans) en de OAT's in een database worden ingevoerd. In een aantal pilots gebeurt dit. Het betekent dat de gebruikswaarde vele malen groter wordt. Immers op alle gegevens uit de kolommen in de OAT's kan dan worden gezocht en de bijbehorende percelen kunnen op de kaarten worden getoond. Als voorbeeld: een vraag naar het grondgebruik in een bepaalde plaats kan worden beantwoord door inkleuring van de betreffende percelen op de kaart. Voor wetenschappelijk onderzoek biedt een dergelijke functionaliteit grote mogelijkheden. DIVA zou een situatie waarin alle minuutplans zouden zijn gevectoriseerd en alle gegevens uit de OAT's in een database zouden zijn ingevoerd wenselijk vinden, echter binnen de doorlooptijd van het huidige project en de financiële mogelijkheden kan dat niet. Plannen worden wel gemaakt om in een vervolgproject de gewenste situatie te bereiken voor het hele land en niet alleen binnen een aantal pilots. De eerste contacten met firma's in India, die op het terrein van digitale massabewerking hun sporen hebben verdiend, zijn gelegd. Deze contacten zijn veelbelovend en bieden, indien de financiële middelen kunnen worden gevonden, een goed uitzicht op realisatie.
Een tweede vorm van verrijking in een aantal pilots, (overigens in een aantal gevallen weer gecombineerd met de eerder genoemde vorm) houdt het toevoegen van extra informatie in. Deze informatie wordt gekoppeld aan de percelen of groepen van percelen middels de nummering. De volgende voorbeelden worden hier gegeven: Prekadastrale informatie over de percelen, bij-

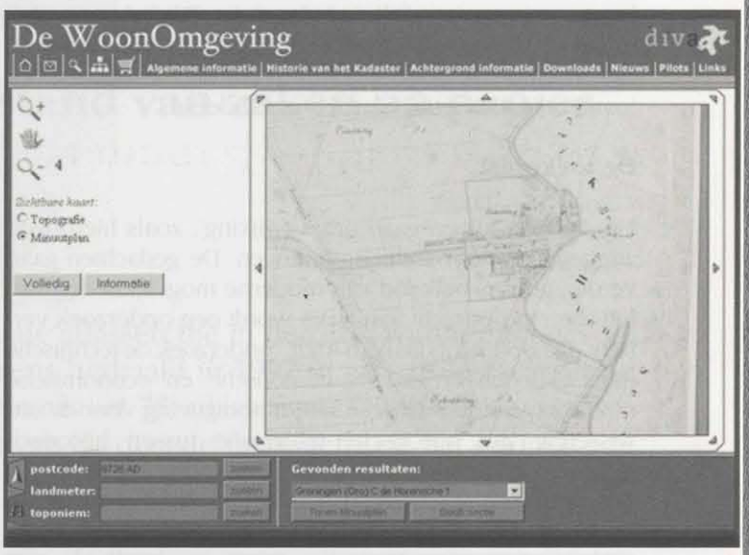

Pagina van de website De Woonomgeving, *zoals die on line zal zijn uiterlijk 1 april.*

voorbeeld belastinggegevens; informatie van na 1832 naar de tegenwoordige tijd toe, eigenaren en bewoners; foto's van de bebouwing; luchtfoto's; ontwerpen van stedenbouwkundigen; bouwvergunningen. Technisch is in principe alles mogelijk. De beperkingen zijn slechts gelegen in de organisatie van de invoer van de verrijkende gegevens en de daarvoor benodigde menskracht.
In totaal zijn er achttien pilots uitgezet, met een grote landelijke spreiding, van Groningen tot Zeeland, van Limburg tot Delft. In al deze plaatsen zijn archiefdiensten, in samenwerking met partners binnen de erfgoedsector drukdoende het basismateriaal van 1832 te voorzien van content.

Beheer

Wanneer de resultaten van het project *De Woonomgeving* zullen zijn opgeleverd, zal de vraag zijn: hoe verder? Het beheer, in technische, in functionele en inhoudelijke zin moet zijn geregeld. In principe is binnen het projectbudget ruimte gemaakt om deze beheersaspecten voor een periode van drie jaar te waarborgen. Deze periode moet voldoende zijn om daarna het dynamische bestand *De Woonomgeving* tot een stabiele factor te maken binnen de digitale informatievoorziening, met mogelijkheden tot verdere uitbouw. Niet alleen archiefdiensten, maar ook historische verenigingen en particulieren zullen informatie kunnen toevoegen. Althans, dat is de bedoeling. Naar de mogelijkheden, organisatorisch en economisch, vindt in opdracht van DIVA een onderzoek plaats, dat eind 2002 zal zijn afgerond. Vooralsnog is, om een solide basis te vormen voor verdere uitbouw, het beheer als volgt geregeld. Het technisch beheer is ondergebracht bij het eerdergenoemde bedrijf Nieuwland. Misschien lijkt dit aspect niet spectaculair, maar als het technisch beheer niet goed is geregeld, zal de site niet optimaal bereikbaar zijn.
Het functioneel beheer is een volgend aspect. De bezoekers van de site moeten ergens terecht kunnen met hun vragen over de aangeboden informatie en met hun bestellingen (de winkelfunctie) van afdrukken van

kaarten op papier of digitale kopieën. Dit beheer wordt uitgevoerd door de afdeling Kadata van het Kadaster. Het inhoudelijk beheer houdt in dat de toevoeging van 'content' zal moeten worden gevalideerd.

De toekomst

Het zal niet alleen gaan om 'verrijking', zoals hierboven aangegeven door archiefinstellingen. De gedachten gaan verder, gebruikmakend van moderne mogelijkheden van internet. In opdracht van DIVA wordt een onderzoek verricht. De opdracht daarvan luidt: 'onderzoek de technische mogelijkheden en de organisatorische en economische randvoorwaarden van een internetomgeving voor de uitwisseling van historische informatie tussen historisch geïnteresseerde personen enerzijds en professionele erfgoedinstellingen anderzijds.' Deze uitwisseling moet bijdragen aan de verrijking van het totale aanbod van historische informatie. Hier liggen voor overheids- en particuliere instellingen die zich bezighouden met kartografie ongekende mogelijkheden.
Het is dus de bedoeling dat binnen nader te bepalen afspraken instellingen en particulieren informatie kunnen toevoegen aan gegevensbestanden. Met andere woorden dat er een historisch platform ontstaat voor uitwisseling, die aan kwaliteitseisen voldoet. Dat daarvoor nog veel moet worden geregeld, moge duidelijk zijn. Auteursrecht, authenticiteit, prijsstelling enzovoort zijn daarbij op te lossen problemen. Niet gemakkelijk, maar ook hier zullen de technische mogelijkheden en de vraag van het publiek de instellingen dwingen tot een adequaat antwoord. Binnen vijf jaar is, wat nu misschien nog toekomstmuziek lijkt, een realiteit.

NOOT

1. Zie onder meer Lida Ruitinga, Renswoude 1832: recent voorbeeld uit de reeks kadastrale atlassen van Nederland. – In: *Caert-Thresoor* 16 (1997), 1 blz. 19 – 21.

LITERATUUR

Kamphorst, W., Digitaliseren van kadastrale kaart 1832 en OAT. – In: *Geodesia* 2002-9, blz. 328-332.

SUMMARY

A modern way to present cadastral maps

The Dutch government has decided that as much information as possible should be digitally available, free of charge, to the public. For historical data a project is defined which – among other items – covers the digitisation of the original cadastral maps and tables of 1832. These are scanned and indexed, and the maps are geo-referenced. This project will be completed in the beginning of 2003, and all data will be freely accessible via the internet to the public.

Uw speciale adres voor:

ORIGINELE 16e - 19e eeuwse

– stads- en dorpsgezichten van geheel Nederland

– landkaarten en streekkaarten van Nederland, Duitsland, België, etc. en buiten Europa

– Wereldkaarten en zeekaarten

– Atlassen en zeldzame boeken

– relatiegeschenken moderne kunst, decoratieve grafiek

ANTIQUARIAAT
STAPPER B.V.
ANNEX GALERIE

Postbus 118
5900 AC Venlo
Tel. 077-3519000
Fax 077-3544602
E-mail: stapper@plex.nl
www.stappervenlo.nl

Alleen na telefonische afspraak: 077-3519000

Lida Ruitinga

Kadastrale atlassen revisited: stand van zaken op papier

In 1991 heb ik een overzicht gegeven van de kadastrale atlassen die in herdruk waren uitgegeven, het waren er toen 34.[1] Zes jaar later heb ik dit nog eens herhaald in 1997 in een artikel waarin de atlas van Renswoude besproken werd.[2] Inmiddels waren er 75 atlassen verschenen. Nu zijn we weer zes jaar verder en zitten midden in het tijdperk van de digitale projecten (zie het voorgaande artikel van de heer Wieland).

Hoe interessant die ontwikkelingen ook mogen zijn, het neemt niet weg dat in de laatste zes jaar tevens veel werk verzet is voor het publiceren van papieren producten. Het is daarom een goed moment om de balans nog eens op te maken en een bijgewerkt overzicht te geven van de tot nu toe verschenen kadastrale atlassen, waarbij ik uitga van de stand in januari 2003. Alles meegerekend zijn er zo'n 130 titels te vermelden.
Voor de eenduidigheid wordt uitgegaan van hoofdtitels. Zo wordt uit de *Kadastrale Atlas Gelderland* Renkum genoemd. Deze atlas omvat de oorspronkelijke kadastrale gemeenten Oosterbeek, Doorwerth en Renkum. Deze namen zijn echter weggelaten.
Gestreefd is naar volledigheid, maar zeker als er publicaties verschijnen buiten de officiële reeksen om, houd ik me aanbevolen voor aanvullingen.

Kadastrale en prekadastrale atlas fan Fryslân 1640-1832
01. Barradiel en Harns. – 1988
02. Weststellingwerf: ten noorden van de Linde. – 1989
— Weststellingwerf: Floreencohier 1858. – 1989
03. Weststellingwerf: ten zuiden van de Linde. – 1989
04. Frenstjerteradiel en Frentstjer. – 1990
05. Baarderadiel. – 1992
06. Raarderhim en Utingeradiel. – 1993
07. Ljouwert. – 1994
08. Hinnaarderadiel. – 1994
09. Wûnseradiel Noard en Boalsert. – 1999
10. Wûnseradiel Súd. – 1999
11. Wymbritseradiel-Noard en Snits. – 2000
12. Wymbritseradiel-Súd en Drylts. – 2000
13. Menameradiel. – 2000
14. Ferwerderadiel. – 2001
15. Ljouwerteradiel. – 2002

Deel 16 en 17 staan gepland voor maart 2003. Het gaat om West-Dongeradiel en East-Dongeradiel en Dokkum. De reeks wordt in principe voortgezet.

Kadastrale atlas van Drenthe 1832
01. Ruinen. – 1986
02. Roden. – 1986

Drs. A.H. Ruitinga is conservator van de Kaartenverzameling van de Bibliotheek van de Vrije Universiteit van Amsterdam. Ook is zij redacteur van *Caert-Thresoor*.

Omslag van het in 2000 verschenen deel Rijssen en Wierden *in de reeks Kadastrale atlassen (foto: Bibliotheek Vrije Universiteit Amsterdam).*

03. Gieten. – 1986
04. Eelde. – 1987
05. Gasselte. – 1987
06. Hoogeveen. – 1987
07. Borger. – 1987
08. Assen. – 1987
09. Dwingeloo. – 1989
10. Havelte. – 1989
11. Peize. – 1990
12. Sleen. – 1990
13. Rolde. – 1992
14. Ruinerwold. – 1995
15. Diever. – 1997
16. Schoonebeek. – 1999

Deel 17 Norg zal – als pilot – digitaal verschijnen.

Kadastrale atlas van Overijssel
01. Ambt Delden, Stad Delden. – 1994
02. Dalfsen. – 1994
03. Raalte. – 1995
04. Heino. – 1995
05. Hardenberg. – 1996
06. Hellendoorn. – 1998
07. Holten. – 1999
08. Rijssen en Wierden. – 2000
09. Avereest en Gramsbergen. – 2002

Giethoorn staat gepland voor 2003, in de vorm van een cd-rom met een inleiding en de OAT en daarnaast een map met kaarten. Eerder verschenen buiten de bovengenoemde reeks om: *Steenwijk.* – Steenwijk: Historische Vereniging Steenwijk en Omstreken, 1990.

Kadastrale atlas van Gelderland
01. Renkum. – 1985
02. Arnhem. – 1986
03. Lunteren. – 1987
04. Doesburg. – 1988
05. Elden. – 1989
06. Nijkerk. – 1989
07. Rozendaal. – 1989
08. Brummen, Hall. – 1990
09. Scherpenzeel. – 1990
10. Wageningen. – 1991
11. Vaassen. – 1992
12. Zutphen. – 1992
13. Bennekom. – 1993
14. Gorssel, Almen, Kring van Dorth. – 1993
15. Putten. – 1993
16. Steenderen. – 1994
17. Wehl. – 1994
18. Ammerzoden. – 1995
19. Batenburg. – 1995
20. Didam. – 1995
21. Ede. – 1995
22. Zevenaar en Oud-Zevenaar. – 1995
23. Velp. – 1996
24. Voorst, Wilp. – 1997
25. Apeldoorn. – 1997
26. Epe en Oene. – 1997
27. Beekbergen. – 1998
28. Nunspeet. – 1998
29. Otterlo. – 1999
30. Elburg/Doornspijk. – 1999
31. Ubbergen. – 1999
32. Warnsveld. – 2000
33. Bemmel (met Haalderen) en Ressen. – 2000
34. Bahr en Lathum, Angerlo. – 2000
35. Ooy en Leuth-Kekerdom. – 2000
36. Dinxperlo. – 2001
37. Gendt. – 2001
38. Rheden. – 2001
49. Harderwijk. – 2001
40. Ruurlo. – 2002
41. Wisch en Varsseveld. – 2002

Deze reeks wordt in analoge vorm voortgezet. Eerder verschenen, buiten de bovengenoemde reeks om:
Rozendaal. – De Steeg: Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal, 1964.
Rheden. – De Steeg: Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal, 1970.

Kadastrale atlas van Noord-Holland 1832
01. Uitgeest. – 1990
02. Alkmaar. – 1990
03. Bergen. – 1990
04. Koedijk, Oudorp, Sint-Pancras. – 1991
05. Aalsmeer inclusief Kudelstaart, Kalslagen. – 1994
06. Graft, De Rijp. – 1996

In deze reeks staan geen nieuwe delen gepland. Ook zijn verschenen buiten deze reeks om: *Historisch kadaster van Egmond aan Zee, 1619-1838: bouwstenen voor de geschiedenis van dorp en bewoners* / W. J. van den Berg. – Utrecht: Bolwerk, 1988 (2 delen).
Historisch kadaster Alkmaar: eigenaren en huurders van huizen en land binnen de historische binnenstad van Alkmaar over de periode 1700-1910 / [Bolwerk Archiefonderzoek]. – Alkmaar: Stichting Historisch Kadaster Alkmaar [etc.], [1999]. Betreft cd-rom.

Kadastrale atlas Zuid-Holland 1832
01. Schoonhoven. – 1994
02. Warmond. – 1996
03. Hillegom. – 1996
04. Krimpen aan den IJssel. – 1997
05. Delft. – 1998
06. Koudekerk. – 1998
07. Loosduinen. – 1998
08. Voorschoten. – 1999
09. Waddinxveen. – 1999
10. Aarlanderveen. – 2000
11. Voorburg. – 2000
12. Benthuizen, Hoogeveen in Rijnland, Benthorn. – 2001
13. Oudshoorn. – 2001
14. Nieuwveen en Zevenhoven. – 2001
15. Geervliet met Simonshaven en Biert. – 2002
16. Gouda. – 2002

De reeks wordt voortgezet.

Kadastrale atlas van Zeeland 1832
Serie Zuid-Beveland
01. Goes, Kloetinge. – 1987
02. Borssele. – 1999
03. Kapelle/Wemeldinge/Schore en Vlake. – 2001

Serie Oost Zeeuwsch-Vlaanderen
01. Hulst, St. Jansteen. – 1988
02. Sas van Gent/Westdorpe/Philippine. – 2000

Serie West Zeeuwsch-Vlaanderen
01. Sluis, Heille, St. Anna ter Muiden, Retranchement. – 1990
02. Breskens. – 1996

Sint Philipsland, waarin opgenomen het historisch kadaster 1645-1832. – 1992

Serie Tholen
01. St. Maartensdijk, Scherpenisse, Stavenisse. – 1989

Serie Schouwen-Duiveland
01. Bruinisse, Nieuwerkerk, Oosterland en Ouwerkerk. – 1994
02. Zierikzee. – 1995
03. Brouwershaven. – 1999

Serie Walcheren
01. Veere, Vrouwenpolder, Serooskerke, Gapinge. – 1993
02. Vlissingen/West-Souburg/Oost-Souburg/Ritthem. – 1997

Er staan geen atlassen in analoge vorm meer gepland. Veere wordt – als pilot – gedigitaliseerd.

Kadastrale atlas provincie Utrecht
01. Renswoude. – 1995
02. Zeist. – 1996
03. Leusden. – 1998
04. Doorn. – 1998
05. De Bilt. – 1999
06. Utrecht. – 2000
07. Harmelen. – 2002
08. Rhenen. – 2002

Nieuwegein en Vleuten-De Meern zijn in voorbereiding. Utrecht en De Bilt zijn de eerste plaatsen die in digitale vorm gaan verschijnen. Verder is verschenen: *Stichts en Geldersch Veenendaal.* – 1995, uitgegeven door de Historische Vereniging Oud Veenendaal en de Stichting werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland.

Kadastrale atlas Noord-Brabant
01. Geertruidenberg. – 1994
02. Haaren. – 1999

Deze reeks is afgesloten. Buiten deze reeks is verschenen: *De kadastrale atlas van de gemeente Valkenswaard: Borkel en Schaft, Dommelen, Valkenswaard anno 1832.* – Valkenswaard: Heemkundekring Weerderheem, [1997].

Informatie en bestellingen

Werkgroep Kadastrale en Prekadastrale Atlas van Friesland 1640-1832
Fryske Akademy; Doelenstraat 8; 8911 DX Leeuwarden
Postbus 54; 8900 AB Leeuwarden; Tel. 058-2131414
Zie ook: www.fa.knaw.nl onder vakgroepen en disciplines, vervolgens klikken op 'vakgroep sociale wetenschappen en/of lopend onderzoek Middeleeuwen'.

Stichting Kadastrale Atlas van Drenthe 1832
p/a Drents Archief
Brink 4; 9401 HS Assen
Postbus 595; 9400 AN Assen; Tel. 0592-313523

Stichting Kadastrale Atlas Overijssel 1832
p/a Historisch centrum Overijssel
Eikenstraat 20; 8021 WX Zwolle; Tel. 038-4266316
Zie ook: www.historischcentrumoverijssel.nl

Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland 1832
p/a Reigerstraat 30-C1; 6883 LC Velp; Tel. 026-3634474

Stichting Kadastrale Atlas Noord-Holland
p/a Rijksarchief in Noord-Holland
Kleine Houtweg 18;2012 CH Haarlem; Tel. 023-5172700

Stichting Kadastrale Atlas Zuid-Holland
p/a Provinciale Archiefinspectie Zuid-Holland
Postbus 11547; 2502 AM Den Haag; Tel. 070-4416487

Stichting Kadastrale Atlas Zeeland
p/a Zeeuws Archief
Hofplein 16; 4331 CK Middelburg; Tel. 0118-678805
Zie ook: www.info@zeeuwscharchief.nl

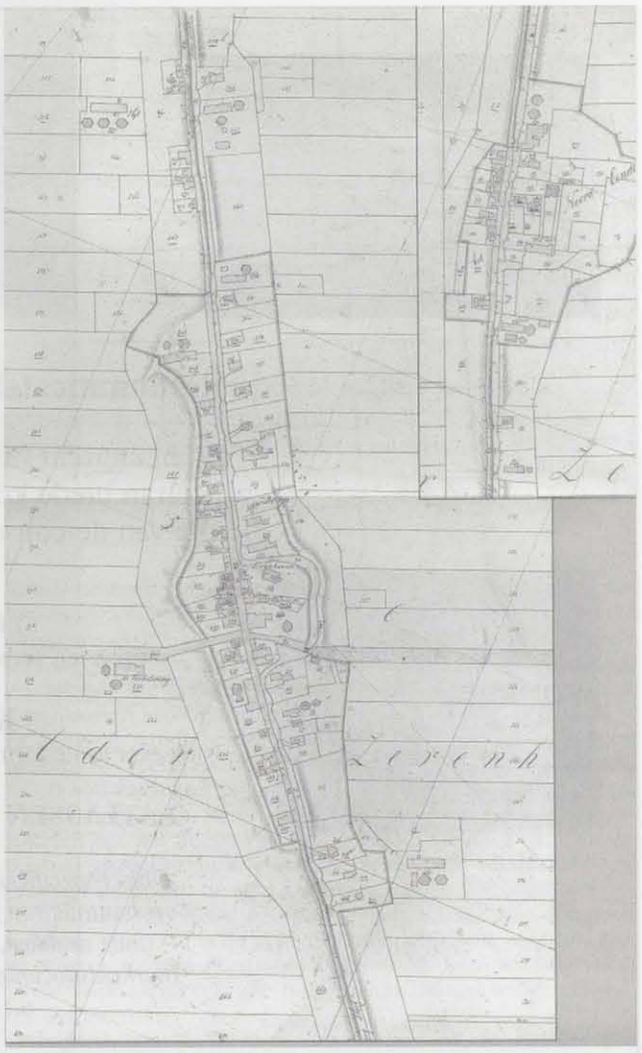

'No. 15 Zevenhoven, uitvergroting sectie B, blad 2 + uitvergroting B1, genaamd Noordeinde'. Uit: Kadastrale Atlas Zuid-Holland 1832, Nieuwveen en Zevenhoven, *verschenen in 2001 (foto: Bibliotheek Vrije Universiteit Amsterdam).*

Werkgroep Kadastrale Atlas provincie Utrecht
p/a Het Utrechts Archief
Alexander Numankade 199-201; 3572 KW Utrecht
Tel. 030-2866611; Zie ook: www.hetutrechtsarchief.nl

Stichting Kadastrale Atlas Noord-Brabant
p/a Stichting BRG
Postbus 1104; 5200 BD 's-Hertogenbosch;
Tel. 073-6146193

NOTEN

1. De uitgave van kadastrale atlassen in Nederland / Lida Ruitinga. – In: *Caert-Thresoor* 10 (1991) 3, blz. 47-51.
2. Renswoude 1832: recent voorbeeld uit de reeks kadastrale atlassen van Nederland / Lida Ruitinga. – In: *Caert-Thresoor* 16 (1997) 1, blz. 19-22.

SUMMARY

Cadastral atlases revisited: state of affairs on paper

In 1991 and 1997 overviews were given in *Caert-Thresoor* of the cadastral atlases, published from 1964 onwards, based on the maps and lists of plots and owners from 1832. On the threshold of digital developments and projects an overview is again given of all the atlases published till January 2003; ordering addresses are included.

Restauratieatelier Paul Peters B.V.

Op het terrein van de kartografie bieden wij een in brede kring erkende expertise ten dienste van de conservering en restauratie van

❍ **GLOBES**
en verwante objecten,

❍ **KAARTEN**
(ook zeer grote formaten tot ca. 350 x 350 cm),

❍ **ATLASSEN** en **STEDEBOEKEN**

Object-specifieke, passief-conserverende restauratie van papier, incunabelen en oude drukken, grafiek, kerkelijke en overheidsdocumenten, charters en zegels, uit alle tijden.

Restauratieatelier Paul Peters B.V.
is lid van de VeRes, de VAR en de IADA
(International Association of
Book and Paper Conservators).

Ons dochterbedrijf **Iris Antique Globes** verkoopt historisch belangrijke en decoratieve globes uit het midden van de 17e tot het midden van de 20e eeuw.

Op *www.paulpeters.demon.nl* maakt u kennis met een keuze uit de steeds wisselende voorraad.

Bezoekadres van beide bedrijven:
Dorpsstraat 31B, 7218 AB Almen.
Telefoon: 0575 43 94 44, fax: 0575 43 39 73.
www.paulpeters.demon.nl - www.irisglobes.nl

WIJ ZIJN GEÏNTERESSEERD IN DE AANKOOP VAN (BESCHADIGDE, INCOMPLETE) GLOBES EN VERWANTE OBJECTEN

@ la Carte

Deze rubriek vestigt de aandacht op bijzondere internetsites met betrekking tot de historische kartografie. Tips: Elger Heere (e.heere@geog.uu.nl) en Martijn Storms (m.storms@geog.uu.nl). Via de website www.maphist.nl/ct/alacarte/index.html zijn alle hieronder vermelde links direct aanklikbaar.

Overijssel in Kaart

Soms zijn eenvoudige sites een verademing. Zo'n site is *Overijssel in Kaart*. Op deze site zijn de kaartencollecties van het Stadsarchief en Atheneumbibliotheek te Deventer en de Overijsselse Bibliotheekdienst digitaal beschikbaar gemaakt. In een vervolgfase zal hier nog een deel van de verzameling van het Historisch Centrum Overijssel aan toegevoegd worden.
Via het hoofdscherm kan men slechts twee links aanklikken. De ene link leidt naar informatie over de site en auteursrechterlijke informatie. Door op de andere link te klikken komt men in het zoekscherm. Dat is nog eens een overzichtelijk begin van een site.
Deze eenvoud zet zich door in het zoekscherm. Er is slechts één veld waar men wat kan invullen. Het maakt overigens dan niet uit of men zoekt naar een plaatsnaam, uitgever, kaartmaker of jaar van uitgave.
Zoekt men bijvoorbeeld naar kaarten van Kampen, dan krijgt men een lijst met 36 kaarten, summier beschreven met een kleine afbeelding. Klikt men op één van de afbeeldingen, dan krijgt men een uitgebreide beschrijving en een grotere afbeelding. Deze afbeelding kan ook, in een apart venster, als MrSID-bestand geladen worden, met de bijbehorende uitstekende kwaliteit. Hiervoor is wel een MrSID-viewer nodig, die overigens gratis is te downloaden via deze site. Andere aardige mogelijkheden zijn de besteloptie voor foto's van de kaart en (soms) de mogelijkheid om aanvullende literatuur te downloaden in PDF-formaat.
Er zijn wat handigheidjes, die het zoeken gerichter kunnen maken. Als men bijvoorbeeld op zoek gaat naar kaarten van Jacob van Deventer is het verstandig om de volledige naam tussen aanhalingstekens in te typen. Dit levert twintig zoekresultaten op. Als alleen op Van Deventer (zonder aanhalingstekens) gezocht wordt, zijn er 93 resultaten, waaronder veel plattegronden van de stad Deventer.
Al met al is *Overijssel in Kaart* een prachtige site. Door de heerlijke eenvoud is de gebruiksvriendelijkheid voor het grote publiek tot een maximum opgevoerd. Een prachtig voorbeeld voor archieven, die hun beeldmateriaal willen ontsluiten via internet.
Overigens, voor de Deventenaren onder ons, de site *Deventer in Beeld* werkt op een overeenkomstige manier, maar dan met foto's van Deventer.

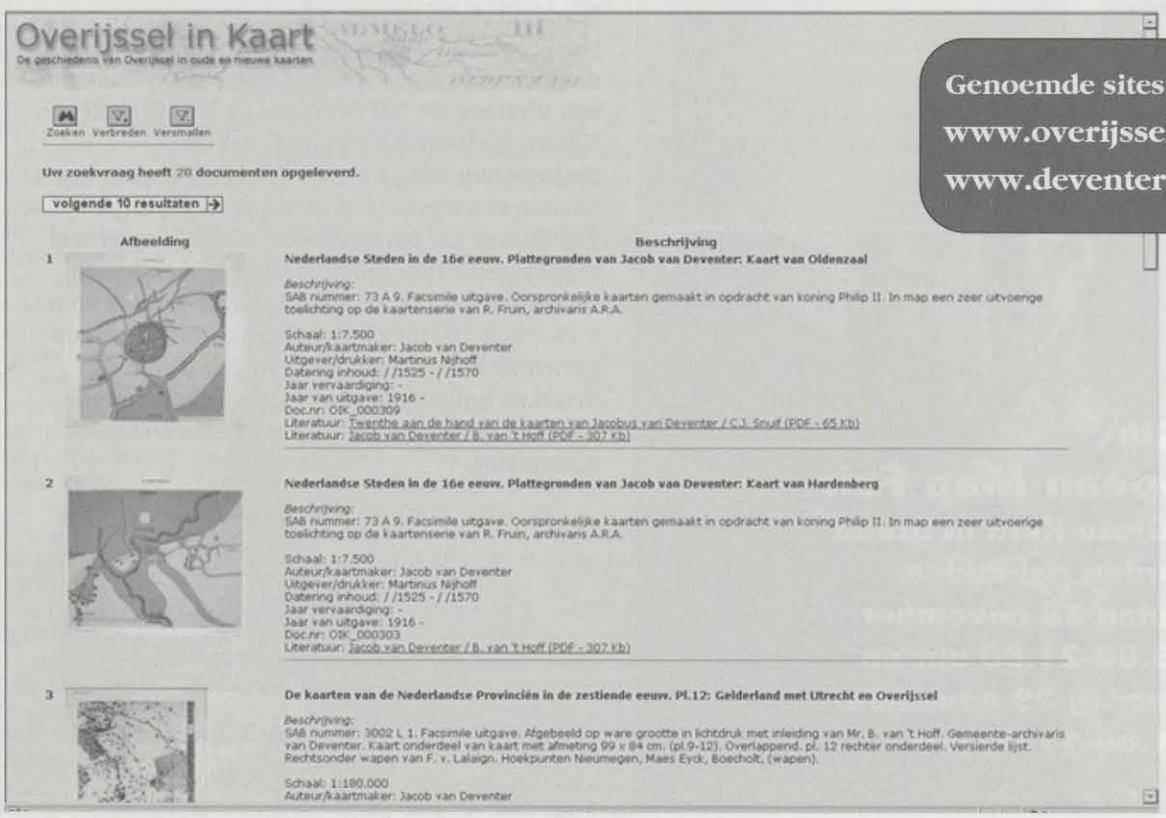

Genoemde sites:
www.overijsselinkaart.nl
www.deventerinbeeld.nl

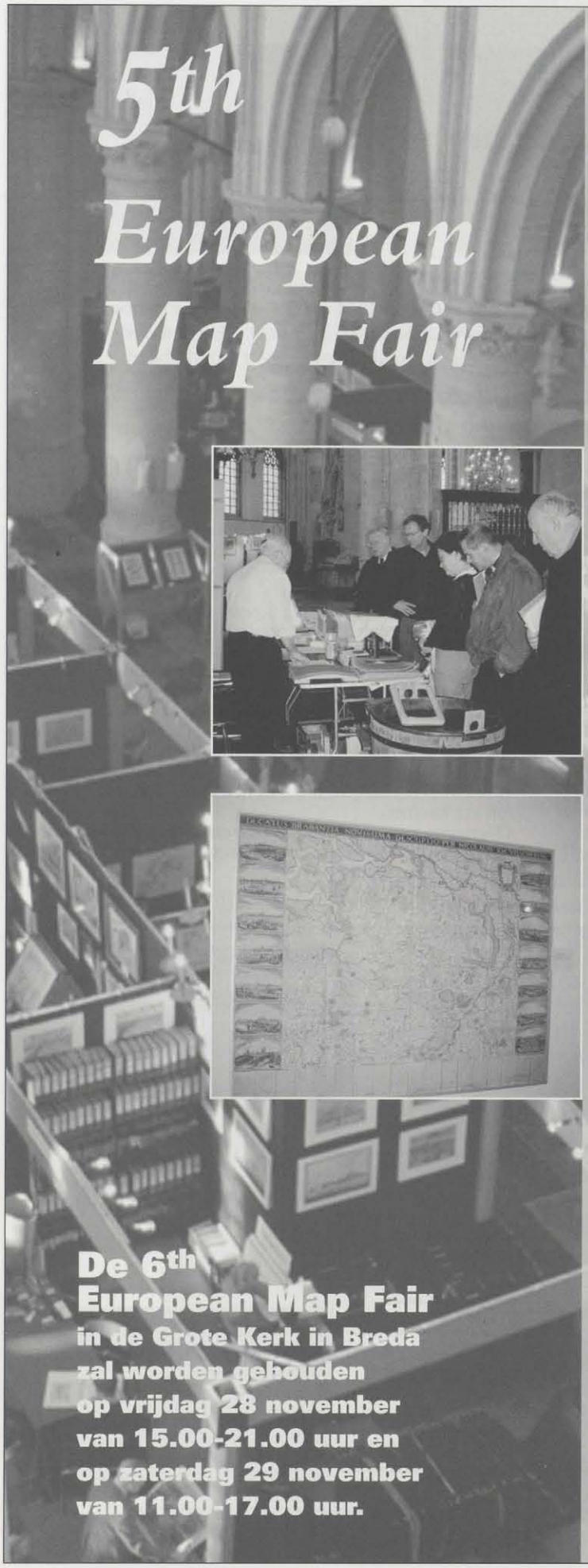

Verslag van de 1ste lustrumviering

Alweer voor de vijfde maal heeft de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden het voor elkaar gekregen in de Grote Kerk van Breda een geslaagde beurs van antieke kaarten te organiseren. Voor de Stichting is de European Map Fair een stevig fundament geworden onder haar doelstelling, het promoten van belangstelling voor historische cartografie in ruime zin.
Dit ondanks het feit dat de economische teruggang niet aan de branche voorbij is gegaan. Dat was overigens aan het aantal bezoekers niet te merken. Dat lag ruim boven dat van 2001. En ook de deelnemende antiquaren toonden zich tevreden. De beurs krijgt steeds meer een internationale bekendheid met dit jaar deelname uit Nederland, Duitsland, België, Frankrijk, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten.

Een extra trekker was de aanwezigheid van een ambachtelijke papiermaker. Een grote variatie aan geschept papier met de mooiste watermerken werd met een eenvoudige installatie ter plekke handmatig geproduceerd.

De grote publiekstrekker, met name voor het Bredase publiek, was de tentoonstelling die in samenwerking met het Breda's Museum was georganiseerd. Een groot aantal, vaak unieke kaarten van Breda en omgeving was te bezichtigen. Hierbij lag de nadruk op belegeringskaarten van Breda uit de 80-jarige oorlog.
Het pronkstuk van de tentoonstelling was echter de grote wandkaart van het hertogdom Brabant van Visscher uit 1661 die door de Universiteit van Tilburg ter beschikking werd gesteld.
De samenwerking met het Breda's Museum heeft daarnaast geresulteerd in een prachtig uitgevoerd boek dat onder de niet originele maar wel toepasselijke titel *Breda in kaart* is verschenen. Dit boek is nog bij de Stichting verkrijgbaar voor € 25,-. Een 120-tal kaarten, plattegronden, stadsgezichten en afbeeldingen van gebouwen van Breda en omgeving, alle in kleur, uit de periode 1350 tot 1850, maken het tot een aantrekkelijk naslagwerk.

Stichting
HISTORISCHE CARTOGRAFIE
VAN DE NEDERLANDEN

Varia Cartographica

Inzendingen voor deze rubriek aan: drs. Lida Ruitinga, Bibliotheek Vrije Universiteit, Kaartenverzameling, De Boelelaan 1103, 1081 HV Amsterdam, fax (020) 444 5259, e-mail: A.H.Ruitinga@ubvu.vu.nl

Verslag studiedag
Kaarten van Amsterdam 1866-2000

De meest recent gehouden studiedag van de NVK-Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie (WGK) kende een wat teleurstellend deelnemersaantal. Slechts rond de vijftig bezoekers deden op 25 oktober 2002 Amsterdam aan voor het bijwonen van de studiedag *Kaarten van Amsterdam 1866-2000*. Op grond van opgedane ervaringen in het verleden had de WGK gerekend op toch wel het dubbele aantal deelnemers, dus dat viel even tegen. Mogelijk dat de vrij late mailing – het kostte de WGK enige moeite om het definitieve programma rond te krijgen – de boosdoener was?

Hoe het ook zij, aan het programma zelf heeft het zeker niet gelegen. Dat programma bestond uit vier aantrekkelijke lezingen over vooral de stedelijke ontwikkeling van Amsterdam en de kartografische neerslag daarvan sinds de tweede helft van de 19de eeuw. Voorts werd een bezoek gebracht aan twee voortreffelijke tentoonstellingen. Zelfs een boottocht door de Amsterdamse grachten ontbrak niet!

De studiedag werd 's ochtends in het Gemeentearchief Amsterdam geopend door dagvoorzitter Jan Werner. Hij kondigde de eerste spreker aan en dat was drs. Marc Hameleers. In zijn lezing ging Hameleers onder meer in op de herziening van de *Catalogus van Amsterdamsche Plattegronden* van A.E. d'Ailly uit 1934. Deze gids is een 'beetje saai' en verdient actualisering. Bovendien is er in de 20ste eeuw veel nieuw kaartmateriaal van Amsterdam bijgekomen. De nieuwe kaartencatalogus gaat bestaan uit twee delen, waarvan het tweede deel kort vóór de studiedag reeds was gepresenteerd.[1] In dit prachtig vormgegeven en geïllustreerde deel beschrijft Hameleers de Amsterdamse stadsplattegronden van ná 1866. Het eerste deel, met daarin de overzichtskaarten van de hoofdstad vóór 1866, moet over enkele jaren het licht zien. Het jaartal 1866 is overigens niet willekeurig gekozen. In dat jaar presenteerde stadsingenieur Van Niftrik zijn nieuwe uitbreidingsplan. Ofschoon het plan nimmer gerealiseerd werd, markeerde het een nieuwe fase in de stadsuitbreidingen, namelijk de 'sprong' over de Singelgracht. Hameleers schetste vervolgens de kartografische ontwikkeling van Amsterdam sinds die tijd. Vier factoren hebben die ontwikkeling bepaald: de toepassing van de steendruk, de bloei van de reclamekartografie, de permanente informering van het lokale bestuur en de opkomst van de automatisering. Daaruit voortvloeiende kaartsoorten waren en zijn topografische overzichtskaarten, gelegenheidskaarten, overzichtskaarten met juridische grenzen en thematische kaarten.

De tweede lezing van de studiedag werd verzorgd door dr. Ida Jager. Zij bood een interessant overzicht van de betrokkenheid van stadsinspecteur Froger en de al eerder genoemde Van Niftrik bij de stedelijke ontwikkeling van Amsterdam in de tweede helft van de 19de eeuw. Rond 1850 verkeerde de hoofdstad in een deplorabele bouwkundige toestand. 'Het hart van Amsterdam klopt wel heel flauwtjes', verzuchtte Thorbecke dan ook in 1854. Froger maakte een gedetailleerd rapport van de stand van zaken en pleitte onder andere voor het vernieuwen van tientallen bruggen. Op zijn inspectierondes maakte Froger frequent gebruik van bijvoorbeeld buurtkaarten, waarop de nodige aantekeningen werden gemaakt. In de Amsterdamse archieven zit dus het nodige 'verborgen' kaartmateriaal, waaronder ook bestek- en situatietekeningen. Naast Froger was Van Niftrik eveneens een belangrijke figuur voor de stedelijke ontwikkeling na 1850. Hij beschouwde de stad als een organisme en beschreef haar als 'een oude vrouw met gehavend gebit'. Hoewel zijn uitbreidingsplan het in het gemeentebestuur niet haalde, mag Van Niftriks invloed niet onderschat worden. Zo heeft hij veel totstandgebracht op het gebied van de vernieuwing van riolering en bruggen. Daarnaast zijn, mede door Van Niftriks toedoen, duizenden bouw- en situatietekeningen van de stad overgeleverd.

De reeks lezingen over de stedelijke en kartografische ontwikkeling van Amsterdam werd afgesloten door prof. dr. Manfred Bock. De kunsthistoricus behandelde het Algemeen Uitbreidingsplan van Van Eesteren uit 1935 en de voorgeschiedenis daarvan. Vóór 1935 werkte de gemeente Amsterdam vooral met deelplannen, die ten opzichte van elkaar betrekkelijk weinig samenhang vertoonden. Veel van die deelplannen werden daadwerkelijk uitgevoerd, hoewel het plan voor de Watergraafsmeer in de prullenbak verdween en dat van Bos en Lommer gedeeltelijke realisatie kreeg. Een groot probleem in de plannen waren de spoorlijnen, die voor ongewenste doorsnijding van de deelgebieden zorgde. In de eerste helft van de 20ste eeuw ging men geleidelijk aan het stedelijk plan geleden door middel van groengebieden. Er kwam een toenemende aandacht voor Amsterdam in zijn groene context en voor de ordening van de omliggende ruimte. Daarmee gepaard werden de deelplannen steeds meer in hun samenhang gezien, waarvan het 3-Gemeentenplan van 1924 een mooi voorbeeld is. Het streven naar een goede integratie culmineerde uiteindelijk in het Algemeen Uitbreidingsplan van 1935, dat de basis werd voor de na-oorlogse ontwikkeling van Amsterdam.

Na al het Amsterdamse uitbreidingsgeweld konden de studiedagdeelnemers hun zinnen verzetten bij de lezing van dr. Kees Zandvliet. Hij gaf een inleiding op de tentoonstelling *De Nederlandse ontmoeting met Azië, 1600-1950*, die op dat moment in het Rijksmuseum plaatshad.[2] Voor de WGK was dit natuurlijk een mooie gelegenheid om bij aan te sluiten. Zandvliet stelde dat de opheffing van de VOC in 1800 geenszins als een waterscheiding in de contacten tussen Nederland en Azië mag worden gezien. Er was sprake van continuïteit. Wel was het aan de VOC te danken, dat de eerste contacten werden gelegd. De compagnie kwam echter niet in een 'terra incognita', doch in een hoogontwikkelde samenleving. Infiltratie geschiedde van beide zijden, waarbij de handel het dominante thema en zilver de 'brandstof' was. Na 1800 was het weliswaar met de contacten nog niet gedaan, maar de interactie tussen beide partijen werd steeds minder. De Nederlanders trokken meer het binnenland van vooral Nederlands-Indië in, wat leidde tot vele topografische tekeningen. Ook kwam er een meer direct bestuur en kregen de lokale vorsten minder macht. Het imperialisme trok als het ware een westers 'net' over de Indische samenleving. In de 20ste eeuw was de koloniale macht vooral bezig met het onderdrukken van het nationalisme, totdat zij door de Japanse bezetting van Nederlands-Indië in de Tweede Wereldoorlog een gevoelige klap kreeg. In 1949 en 1962 (Nieuw-Guinea) liet Nederland de handen definitief los van Azië, zij het onder grote buitenlandse druk.

De lezingen op de studiedag werden gevolgd door een lunch en een bezoek aan de tentoonstelling *Kaarten van Amsterdam 1866-2000* in het Amsterdamse gemeentearchief. In een grote zaal kon men hier de 19de- en 20ste-eeuwse ontwikkeling van de stad aan het IJ in kaartvorm aanschouwen. Vervolgens werd

met een rondvaartboot koers gezet naar het Rijksmuseum, waar de hierboven gememoreerde tentoonstelling *De Nederlandse ontmoeting met Azië* wachtte. De talrijke facetten van de historische contacten tussen Nederland en Azië werden hier op creatieve en veelzijdige wijze aan het publiek getoond. Kortom, de studiedag had een groter deelnemersveld verdiend. Volgende keer beter dan maar ...

Marco van Egmond

1. *Kaarten van Amsterdam, 1866-2000* / Marc Hameleers. – Bussum: Thoth, 2002. – 351 blz. – (Publicaties van het Gemeentearchief Amsterdam uitgegeven door de Stichting H.J. Duyvisfonds; nr. 27). – ISBN 90 6868 317 9.
2. Bij deze tentoonstelling is een fraaie catalogus uitgegeven: *De Nederlandse ontmoeting met Azië, 1600-1950* / Kees Zandvliet (red.). – Amsterdam ; Zwolle: Rijksmuseum Amsterdam ; Waanders, 2002. – 461 blz. – ISBN 90 400 8716 4.

Studiedag *Het bos in 1832; de betekenis van de eerste kadastrale gegevens*

De Stichting Boskaart Nederland 1832 bestaat vijf jaar en wil dit jubileum aangrijpen om in een studiedag stil te staan bij de betekenis van de oudste gegevens van bos en boseigendom op gemeentelijk en op perceelsniveau. Dit primaire kadastrale materiaal uit 1832 is van een belangrijke wetenschappelijke waarde en het doel van de stichting is dan ook het bijeenbrengen en analyseren van deze gegevens, alsmede het publiceren daarover.

Het doel van de dag is om aan de hand van een aantal lezingen door deskundigen en een excursie de betekenis van met name de bosgegevens uit dit kadastrale materiaal voor historisch onderzoek, beheer en beleid in bredere kring bekend te maken.

De studiedag vindt plaats op 16 april 2003 te Ellecom (Gelderland) en bestaat uit een ochtendgedeelte met een aantal wetenschappelijke en praktijkgeöriënteerde lezingen en een middaggedeelte met een wandelexcursie in een nabijgelegen bosgebied.

De studiedag is bedoeld voor een ieder die vanuit de beroepswereld te maken heeft met het Nederlandse bos, beleidsambtenaren en beheerders van bosrijke gemeenten, historisch-geografen, boseigenaren en overige geïnteresseerden.

Het voorlopige programma ziet er als volgt uit:

- Het aandachtsveld van de Stichting
- De historisch-wetenschappelijke betekenis van het kadastrale materiaal
- De potentiële betekenis van de gegevens bij het bosbeheer, een Vlaams voorbeeld
- De maatschappelijke betekenis van het materiaal in brede zin
- Technische en digitale aspecten, mogelijkheden voor de toekomst
- Presentatie van een boekwerk
- Wandelexcursie: de relatie tussen het primaire kadastrale materiaal en de actuele bossituatie in het Middachter Bosch/De Hof te Dieren

De deelnamekosten, inclusief lunch, boekwerkjes en drankje na afloop, bedragen ongeveer € 45,-.

Aanmelden kan door het sturen van een e-mail aan jochem.borgesius@wageningen.nl of per post via het secretariaat van de Stichting Boskaart Nederland 1832, p/a Nieuwe Dijk 34, 7921 XD Zuidwolde.

Nieuwe studiedag Werkgroep Geschiedenis van de Kartografie

De NVK-Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie (WGK) is voornemens om op donderdag (!) 22 mei 2003 weer een studiedag te houden. De werktitel van deze studiedag luidt *Oude kaarten, nieuwe technieken*. Tijdens deze dag, die zowel 's ochtends als 's middags plaatsheeft in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag, staan de gebruiks- en toepassingsmogelijkheden van digitale technieken voor de geschiedenis van de kartografie centraal. Het uiteindelijke programma moet nog worden vastgesteld. Te zijner tijd zal de WGK weer een mailing met het definitieve programma doen uitgaan. Ook de deelnamekosten en aanmeldingsprocedure worden dan bekendgemaakt.

In het vorige nummer van Caert-Thresoor *stond al dat Peter van der Krogt de George Fordham Award for Cartobibliography had toegekend gekregen. Tijdens een feestelijke bijeenkomst bij Uitgeverij HES & De Graaf op 26 november jongstleden ontving Van der Krogt (l.) de prijs – een oorkonde en een bedrag van £ 250 – uit handen van Francis Herbert. Deze trad op namens de Royal Geographical Society en het Institute of British Geographers, die de prijs driejaarlijks toekennen aan personen of instellingen die zich verdienstelijk maken op het gebied van de kartobibliografie (foto: Marco van Egmond).*

PAPIERRESTAURATIE

LINGBEEK & VAN DAALEN

CONSERVERING EN RESTAURATIE VAN WERKEN OP PAPIER EN PERKAMENT

- aquarellen gouaches pasteltekeningen
- advisering over klimaat, licht, transport en expositie

AMALIASTRAAT 5
1052 GM AMSTERDAM
020 - 6841074

Besprekingen

Werken met Zeeuwse kaarten: Handleiding bij het gebruik van oude topografische kaarten */ onder eindredactie van A.P. de Klerk. – Utrecht: Stichting Matrijs in samenwerking met de Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland, 2002. – 128 blz. ill. in kl. en z-w. – ISBN 90 5345 207 9. – € 17,95.*

Oude kaarten en de regionale geschiedenis genieten de laatste jaren een grote belangstelling. De vraag is echter of al die belangstellenden wel weten hoe het oude kaartmateriaal geïnterpreteerd moet worden en wat de waarde van oude kaarten is. In Zeeland is dit jaar voor deze doelgroep een opvallend boek verschenen. Een 'handleiding bij het gebruik van oude topografische kaarten', zoals de ondertitel luidt. *Werken met Zeeuwse kaarten* is geschreven als hulpmiddel voor zowel deze groeiende groep belangstellenden als voor professionele onderzoekers in diverse disciplines. De gids is geschreven door een keur aan auteurs, die allemaal op professionele basis met (Zeeuwse) oude kaarten te maken hebben. Het boek kan gezien worden als aanvulling op *Werken met Zeeuwse bronnen*, dat in 1998 verschenen is.
Het boek begint, na een inleiding, met een hoofdstuk over kaarten en kaartenmakers door Y.M. Donkersloot-de Vrij. In dit hoofdstuk geeft zij een overzicht van de oudste kaarten die op Zeeland (in ruime zin) betrekking hebben. Ook benadrukt zij terecht het belang van de betrouwbaarheid en nauwkeurigheid van oude kaarten. In het volgende hoofdstuk verdeelt A.P. de Klerk het Zeeuwse kaartmateriaal in elf typen. Hierbij maakt hij gebruik van de indeling van Donkersloot-de Vrij uit haar boek *Topografische kaarten van Nederland uit de 16de tot en met de 19de eeuw*, gepubliceerd in 1995. Van elk kaarttype worden vervolgens in een apart hoofdstuk enkele voorbeelden behandeld. In totaal komen er 34 kaarten aan de orde. Er is daarbij een spreiding over de hele provincie nagestreefd.
Bij het hoofdstuk over stadskaarten worden vier verschillende stadsplattegronden besproken. Hoewel er Zeeuwse steden als voorbeeld dienen, zijn deze beschouwingen niet alleen voor de Zeeuwse geïnteresseerden nuttig. De kaarten van Van Deventer zijn bijvoorbeeld voor alle Nederlandse steden op uniforme wijze samengesteld. Ook de kaarten uit de stedenatlas van Blaeu hebben in hoge mate een overeenkomstige kaartinhoud, zoals de weergave van gebouwen *in opstand*. In het boek wordt erop gewezen dat door deze weergave de straten breder ingetekend moesten worden. Dit zal niet alleen voor het behandelde voorbeeld, Zierikzee, gelden. Zo geldt eigenlijk voor het hele boek dat het nut verder reikt dan het Zeeuwse.
Het kaarttype dat terecht het meest uitgebreid aan bod komt zijn de kadastrale kaarten en hun voorlopers. Terecht, omdat vooral juist deze grootschalige kaarten een belangrijke bron zijn bij onderzoek naar de regionale historie. (Pre)kadastrale kaarten zijn doorgaans rijk aan topografische informatie, toponiemen en persoonsnamen. Dit komt goed tot uitdrukking in de besproken kaarten. Op een kaart uit 1637 is het verval van het dorp Valkenisse, dat later definitief aan de zee prijsgegeven zou worden, goed te zien aan onder andere de onttakelde kerk. Andere besproken kaarten van dit type zijn onder meer een kaartbijlage van een ommeloper (perceelsregisters voor polderlasten), een tiendkaart, een kadastrale kaart en een kaart uit een bedrijfskaartboekje van een boerderij. Laatstgenoemde kaart speelde een rol in de agrarische bedrijfsvoering. Zo diende de kaart als hulpmiddel bij het berekenen van loonarbeidskosten en het bepalen van de vruchtopvolging.
Een kaarttype, dat voor Zeeland van bovengemiddeld belang is, zijn de zeekaarten. Veranderingen in de kustlijn bepalen voor een groot deel de geschiedenis van de provincie. Op zeekaarten zou men verwachten dat de kustlijn nauwkeurig weergegeven is. Hier blijkt nog wel eens wat aan te mankeren. Op de behandelde paskaart uit 1774 wordt de kop van Schouwen bijvoorbeeld tweemaal te klein afgebeeld. Het gebruiksnut van deze kaart wordt echter onderstreept doordat, aan de hand van een ingetekend gezonken VOC-schip, het wrak en zijn schat teruggevonden zijn.
Nadat de 34 kaarten de revue gepasseerd hebben, sluit het boek af met een aantal overzichten van kaartcollecties en instellingen, een register van kaartenmakers en landmeters en een overzicht van de achtergronden van de auteurs. Hieruit blijkt dat er goed rekening is gehouden met de doelgroep voor wie dergelijke overzichten erg nuttig zijn. Dit blijkt ook uit de grote aandacht, die door de diverse auteurs aan nauwkeurigheidsaspecten en verklaring van toponiemen is besteed. Doordat het boek samengesteld is door een groot aantal auteurs, is een enkele herhaling onvermijdelijk. De vele diverse en originele invalshoeken van de schrijvers geven het boek echter een meerwaarde. Het is opvallend dat elke auteur toch steeds weer een ander aspect aan de orde brengt.
Eén puntje van kritiek betreft de plaats van de bladwijzerkaart. In plaats van ergens midden in het boek had deze beter helemaal voorin of helemaal achterin in de kaft geplaatst kunnen worden. Dat scheelt een hoop zoeken. De bladwijzerkaart zelf is overigens duidelijk en overzichtelijk. Dat geldt overigens voor het hele boek. De afbeeldingen zijn scherp en de lay-out is goed verzorgd. Subtiel zijn de symbooltjes naast de bladzijdennummers. Per hoofdstuk is hiervoor een fragmentje van één van de behandelde kaarten in dat hoofdstuk gebruikt. *Werken met Zeeuwse kaarten* is een prachtig boek en een praktisch hulpmiddel voor gebruikers van oude kaarten.

Martijn Storms

J.B.Harley – The new nature of maps. Essays in the history of cartography */ Edited by Paul Laxton. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001. – XV; 331 blz. – ISBN 0 8018 6566 1. – US$ 45.00.*

Brian Harley († 1991) brengt in deze serie van zeven essays een alternatief voor de nog altijd prevalerende positivistische opvatting van de ontwikkeling van de kartografie, als wetenschap die als maar meer nauwkeurige, volledige en objectieve kaarten van de aarde leert vervaardigen. De opvatting die Harley hier tegenover stelt is, dat kaarten 'sociale constructies' zijn en niet zozeer een eenvoudige weergave vormen van de werkelijkheid, maar van de manier waarop een bepaalde elite de werkelijkheid opvat. Kartografie legt de machtsverhoudingen bloot, doordat er boven water komt wie bepaalt welke informatiecategorieën er in de kaart worden opgenomen en wie de kaart mogen inzien. Dat wordt nog eens toegelicht in deze wetenschappelijke uitgave, met 120 bladzijden noten, een bibliografie van Harley, een literatuuropgave en index. De serie essays die het boek bevat is bewust voorafgegaan door een kritische beschouwing van J.H. Andrews, de historicus van de Ierse kartografie en bijna een buurman: Harley is zelf ooit begonnen met de geschiedenis van de kartering van Wales. Harley is de enige (historisch-)kartograaf die buiten zijn vakgebied invloed heeft gehad, onder andere op

sociologen en dat maakt deze uitgave belangrijk voor (historisch-)kartografen om er kennis van te nemen. Ondanks het uitgebreide notenapparaat is het op een toegankelijke manier geschreven.
Harley heeft ooit plannen gemaakt voor een boek dat *The map as ideology – knowledge and power in the history of cartography* zou gaan heten; hij heeft dat echter te lang uitgesteld, zodat er bij zijn vroege overlijden maar een paar hoofdstukken gereed waren. Deze bundel vult ze aan met een aantal elders verschenen artikelen. Het bevat nu de volgende essays:

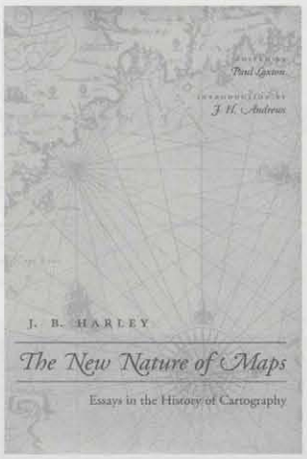

1. *Text and context in the interpretation of early maps*, bedoeld als gids voor historici die oude kaarten voor bewijsvoering willen gebruiken. Het is vooral een waarschuwing dat men kaarten alleen in hun context mag interpreteren; kaarten zijn evenzeer een weergave van de (opvattingen uit een bepaalde) tijd als van een bepaalde ruimte. Er wordt op een heel zinvolle manier gewezen op het feit dat je wat van de kartograaf moet weten voordat je zijn kaarten interpreteert, van de context waarin de kaart wordt uitgebracht (dus van de ervoor verschenen kaarten) en van de context van de samenleving.
2. In *Maps, knowledge and power* wordt de bewuste dan wel onbewuste manipulatie behandeld, waar bij kaarten sprake van is en waar we door deconstructie (opdelen in elementen die vervolgens geduid moeten worden) achter kunnen komen.
3. *Silences and secrecy*. Met 'stiltes' worden witte plekken bedoeld, in de zin van het bewust weglaten van informatie(categorieën). Harley hamert hier op het feit dat kaarten geen neutrale, waardevrije documenten zijn maar onder invloed van maatschappelijke stromingen bepaalde perspectieven zijn op de werkelijkheid. Dat kan ook onbewust gebeuren, doordat je de ruimte onwillekeurig opvult met aan je eigen waardesysteem ontleende objecten. Indien dit uit 1988 stammende essay bij de tijd gebracht zou zijn, zou het door Harley en Zandvliet gemeenschappelijk hierover geschreven artikel hier zeker bij vermeld zijn. Er wordt wel verwezen naar opmerkingen van Monmonier ('de kaart die niet vervaardigd is verdient evenveel aandacht als de kaart die wel is geproduceerd') en Muehrcke ('men kan kaarten het best beschouwen als binnen de perken gehouden verzinsels (controlled fiction)').
4. *Power and legitimation in the English geographical atlases of the eighteenth century*. Het gaat hierin om de manier, waarop de machtsverhoudingen de in atlassen opgenomen informatie bepalen en er wordt dus vooral ingegaan op de opdrachtgevers.
5. *Deconstructing the map*. Kartografie is volgens Harley niet wat kartografen zeggen dat het is. Kartografische producten zijn geen objectieve weergaven ('spiegels'), maar 'teksten', die een bepaalde retoriek inhouden. De deconstructie moet bewijzen dat kartografen geen gelijk hebben met hun claim van een objectieve wetenschap te beoefenen.
6. *New England cartography and Native Americans*. Harley laat hier zien hoe na een eerste periode waarin de Indiaanse namen worden weergegeven, ze in een aantal stadia worden vervangen door Engelse namen (hij vergeet daarbij te zeggen dat de Engelsen hetzelfde doen met Nederlandse namen). In kaarten van Noord-Amerika worden bijna nooit Indianen afgebeeld, waardoor het idee versterkt wordt van een 'Terra nullius', een onbewoond gebied dat ieder maar in bezit kon nemen. Hij geeft een pregnante beschrijving van hetgeen de Indianen moesten doormaken, levend zoals ze deden 'aan de verkeerde kant van de kaart' en de Engelse namen alsmaar verder te zien doordringen op de kaart.
7. *Can there be a cartographic ethics?* Harley acht kartografen verantwoordelijk voor de uit kaarten getrokken conclusies. Hij vindt dat ze zich niet mogen verschuilen achter opdrachtgevers; doen ze dat wel, dan is de kartografie en de indruk die ze wekt te belangrijk om aan kartografen over te laten. Kartografen moeten de principes van sociale rechtvaardigheid ondersteunen en zouden dus eigenlijk met hun kaarten ook politieke actie moeten voeren

De titel van het boek, *The New nature of maps*, wordt nergens verklaard. Het is een verwijzing naar de titel van een boek van Robinson en Petchenik, *The Nature of maps*, een theoretische verhandeling uit 1976 over kaarten en kaartgebruik. Men kan de hier besproken serie essays geen volwaardige tegenhanger van dat boek noemen, al zal men de titel gekozen hebben om zich af te zetten tegen de impliciete opvatting in *The Nature of maps* dat te karteren objecten echt en objectief zijn, die onafhankelijk van de kartograaf bestaan en in wiskundige termen kunnen worden beschreven en dat kaarten objectieve weergaven zouden zijn. Harley heeft soms een wat magere bewijsvoering van zijn 'sweeping statements'. Er wordt niet altijd gekeken naar het bredere kader van het feit. De Engelse atlassen waar in het vierde essay sprake van is, zijn bijvoorbeeld beïnvloed door Nederlandse voorbeelden, die niet zullen zijn aangepast aan de wensen van Engelse opdrachtgevers. Er wordt nauwelijks over het gebruik van de kaarten gepraat, de kaart als informatieleverancier is nog geheel buiten beeld. De vergaande opvattingen in het laatste essay doen wat af aan de boodschap van de eerste zes, die op zich zeer waardevol is: zoals de inleider Andrews opmerkt: je zult nooit meer op dezelfde manier naar een (18de-eeuwse) kaart (van Noord-Amerika) kijken na het betreffende essay van Harley gelezen te hebben en de rol van Europeanen en Indianen daarin geduid te hebben.
Ik herhaal het nog een keer: ondanks mijn kritische opmerkingen leert Harley ons op een nieuwe manier naar kaarten kijken; hij is de voornaamste gangmaker geweest (de Amerikaanse kartograaf Muehrcke en de Fransman Remi Caron hebben dat ook gesteld) van de opvatting dat kaarten niet objectief kunnen zijn. En dat impliceert dat we kaartgebruikers ook tot dat besef moeten opvoeden. Voor alle gebruikers van historische kaarten is het hier verkondigde standpunt van zo groot belang, dat men zeker van deze opvattingen kennis moet nemen. De essays in dit boek vormen daarvoor een goede inleiding.

Ferjan Ormeling

Swaen.com

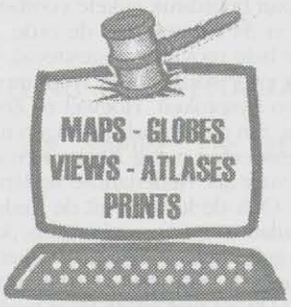

PAULUS SWAEN
INTERNET MAP-AUCTIONS

March 1-11, 2003
May 1-13, 2003

www.swaen.com

Email: paulus@swaen.com
Tel. Paris/France +33 (6) 1474.1165
Fax +33 (1) 3478.2159

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Inzendingen voor deze rubriek aan: dr. Peter van der Krogt, Universiteit Utrecht, FRW-Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht, fax (015) 212 6063, e-mail: peter@maphist.nl.

ATLAS
Atlas der Bataafsche Republiek. – Alphen aan den Rijn: Canaletto/Repro-Holland, 2002. – 3 blz. inl. + 9 krt. – Facsimile van de uitgave Leiden: B. du Mortier, 1800 (Koeman A.N., Mor, du 1) met Ten geleide door D.I. Blonk.

AUGUSTEIJN, J.
Les délices des Pays-Bas / Joost Augusteijn. – In: *Caert-Thresoor* 21 (2002) 4: 97-104.

BAAS, H. e.a.
Landschap in archieven / red. Henk Baas, Sonja Barends ... [et al.]. Historisch Geografisch Tijdschrift 20e jrg. nr. 3. – Utrecht: Matrijs, 2002. – 160 blz. – Bundel met 32 korte bijdragen, verschenen ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan van het Algemeen Rijksarchief (sedert 2002: Nationaal Archief). in vrijwel alle bijdragen komt het gebruik van oude kaarten aan de orde. Alleen de bijdragen met een specifiek historisch-kartografische inhoud staan afzonderlijk in deze lijst vermeld.

BRINK, L., en L. HOLL
De aardrijkskundige wandkaarten van Noordhoff en Wolters / Lowie Brink en Lucy Holl. – In: *Kartografisch Tijdschrift* 28 (2002) 4: 74-80.

BRINK, L., en L. HOLL
Mijlpaal of mislukking? Een gewaagd experiment van uitgeverij Ten Brink in de onderwijskartografie / Lowie Brink en Lucy Holl. – In: *Caert-Thresoor* 21 (2002) 4: 105-108.

DUBOIS, S.
La rectification du tracé des frontières sur les cartes des Pays-Bas autrichiens de Ferraris (1777-1779) / Sébastien Dubois. – Bruxelles: Académie royale de Belgique - Commission royale d'Histoire, 2001. – 137 blz. grand in-4 + fac-simile d'un ensemble inédit de 6 cartes de Ferraris en coloris au 1/100.000e. Zie samenvatting op: <http://www.kbr.be/crh-kcg/nl/nouveautes/resume_17.html>.

EGMOND, M. van
Conjuring Tricks with Copperplates and Maps: The Versatile Practice of Amending Printed Maps by the Dutch Firm of Covens & Mortier / Marco van Egmond. – 27 blz. – In: *Proceedings ICHC 2001* (Madrid 2002).

FORRER, M.
Dwalend door de Nederlanden aan de hand van Guicciardini: Een bespreking van de Guicciardini illustratus / Matthi Forrer. – In: *De Boekenwereld* 19 (2002-2003): 86-100. – Bespreking van H.P. Deys et al., Guicciardini illustratus ('t Goy-Houten: HES & De Graaf, 2001).

JOHNSON, B.
eBay: A Guide for Map Collectors / Bert Johnson. – In: *The Portolan: Journal of the Washington Map Society* 55 (Winter 2002-2003), blz. 24-37.

KROGT, P. van der
Three generations of Van Langrens: globe makers, engravers and a cosmographer / Peter van der Krogt. – In: *IMCoS Journal* 91 (Winter 2002): 25-39.

NIEWODNICZANSKI, T.
Imago Poloniae: Dawna Rzeczpospolita na mapach, dokumentach i starodrukach w zbiorach Tomasza Niewodniczanskiego = Imago Poloniae: Das Polnisch-Litauische Reich in Karten, Documenten und alten Drucken in der Sammlung von Tomasz Niewodniczanski. – Warschau: Agencja Reklamowo-Wydawnicza Arkadiusz Grzegorczyk, 2002. – 2 dln. 388 + 324 blz.: ill. – ISBN 83-88823-16-7. – Tekst in Pools en Duits. Catalogus bij de tentoonstelling in Berlijn, Warschau, Krakau en Breslau, 2002-2003. Titel van de tentoonstelling in Berlijn (stofomslag): *Brückenschlag: Polnische Geschichte in Karten und Dokumenten.*

PROCEEDINGS ICHC 2001
Actas = Proceedings = Comptes-rendus / XIX Congreso Internacional de Historia de la Cartografía = 19th International Conference on the History of Cartography = XIX Congrès International d'Histoire de la Cartographie: Madrid 1-6, VII, 2001 ; edición a cargo de Victoria Arias Roca; composición Antonia Ramos Fernández y Mª Ángeles Rodríguez Mosqueda ; informática Eugenio Alonso Náger. – [Madrid]: Ministerio de Defensa, Secretaría General Técnica, 2002. – cd-rom. – De op de Nederlanden betrekking hebbende artikelen zijn afzonderlijk in deze lijst opgenomen.

SCHILDER, G.
To New Horizons: The development of Dutch maritime cartography / Günter Schilder. – In: *IMCoS Journal* 91 (Winter 2002): 5-23.

SWIETEN, J. van
Kaarten en reisgidsen als geschiedenisboek [van de Tweede Wereldoorlog] / Jet van Swieten. – In: Perry Pierik en Martin Ros (red.), *Derde Bulletin Tweede Wereldoorlog*, blz. 257-264. – Soesterberg: Aspekt, 2001.

TEMMERMAN, L. de, en Ph. de MAEYER
Historische schets en vergelijking van de schoolatlassen in Vlaanderen / Leen de Temmerman en Philippe de Maeyer. – In: *Kartografisch Tijdschrift* 28 (2002) 4: 67-73.

TICHELAAR, T.R.
Actualiteit en aardrijkskundige namen in de Bosatlas: de Balkan 1877-2002 / Tjeerd Tichelaar. – In: *Kartografisch Tijdschrift* 28 (2002) 4: 44-57.

VERSFELT, H.
De Franse kaarten van Noord-Nederland (1811-1813) / Herman Versfelt. – In: *Caert-Thresoor* 21 (2002) 4: 109-117.

WATELET, M.
Intégration et diffusion de l'oeuvre cartographique parcellaire de P.C. Popp dans le cyberespace: problématique et enjeux / Marcel Watelet. – 10 blz. – In: *Proceedings ICHC 2001* (Madrid 2002) (zie elders in deze lijst).

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

DE HOLLANDSE CIRKEL 4, nr. 3 (november 2002)
Polman, Jan, en Henk Zorn, Honderd jaar HTW [=Handleiding Technische Werkzaamheden] (blz. 2-6).
Ferro, F., Een interessante gevelsteen in Friesland ['Biden Geadmitteerden Lantmeter' uit het huis van Sytske Gravius, c. 1655, te Grouw] (blz. 7-9).
Pouls, H.C., De landmeter als architectuurtekenaar (blz. 11-16).

IMCoS JOURNAL Issue 91 (Winter 2002)
Schilder, Günter, To New Horizons: The development of Dutch maritime cartography (blz. 5-23).
Krogt, Peter van der, Three generations of Van Langrens: globe makers, engravers and a cosmographer (blz. 25-39).
Hubbard, Jason, How not to get to the Spices: The Alternative Routes: A Marketeer's Retrospective Perspective (blz. 41-51).

MERCATOR'S WORLD vol. 7, no. 6 (November/December 2002)
Internet (sommige artikelen volledig on line):
http://www.mercatormag.com
Hedin, Sven, Field Notes: Blessed Water: Journey to the source of Tibet's Brahmaputra River (blz. 12-15).
Brooks, Cheri, Down the Ooligan Trail: Was it the Real Northwest Passage? (blz. 16-21).
Hooker, Brian, Discovered But Not Revealed: Magellan's 'Unfortunate Island' (blz. 22-25).
Hayes, Derek, Strait to Cathay: Jacques Cartier and the French claim to North America (blz. 26-33).
Thrower, Norman J.W., Soldier, Scientist, Map Maker: William H. Emory and the mapping of the American Southwest (blz. 34-39).
Ludmer-Glebe, Susan, Crossing the Line: Shifting boundaries on the Pyrenean frontier (blz. 40-45).
Dickson, Peter W., A Secret First: [Rethinking Waldseemüller's world map of 1507] (blz. 46-51).
Monmonier, Mark, All Over the Map: Miller Time: Modifying Mercator (blz. 52-54).

THE PORTOLAN Issue 55 (Winter 2002-2003)
Internet: http://home.cyberia.com/~jdocktor/portolan.htm
O'Neill, Patrick L., Finding the Overseers's House at George Washington's Union Farm (blz. 7-16).
Rumsey, David, Bringing the Past Forward: Historical Maps on the Internet (blz. 17-23).
Johnson, Bert, eBay: A Guide for Map Collectors (blz. 24-37).
Geissenhainer, Lori, Truth and Beauty: The Real World of Maps (Maps on Silk) (blz. 38-40).
Dahmann, Donald C., Visualizing U.S. Geographies: The Statistical Atlas Breakthrough of 1870 and Today's Opportunities (blz. 42-58).

IMAGO MUNDI

The International Journal for the History of Cartography

IMAGO MUNDI is the only international scholarly journal solely concerned with the study of early maps in all its aspects. The illustrated articles, in English with trilingual abstracts, deal with all facets of the history and interpretation of maps and mapmaking in any part of the world, at any period.

Each annual volume includes:
- Articles
- Book reviews
- Bibliography
- Chronicle
- Reports, notices and obituaries

IMAGO MUNDI is published each summer.

The cost of the annual volumes is as follows:

Vols 43 (1991) onwards	£30 (US$60)
Vols 27-42	£25 (US$50)

Prices are inclusive of surface postage.

For further details see:
http: //ihr.sas.ac.uk/maps/imago.html

To order send £30 (US$60) to: IMAGO MUNDI, c/o The Map Library, The British Library, 96 Euston Road, St Pancras, London NW1 2DB, United Kingdom.

Digitalisering elk denkbaar origineel

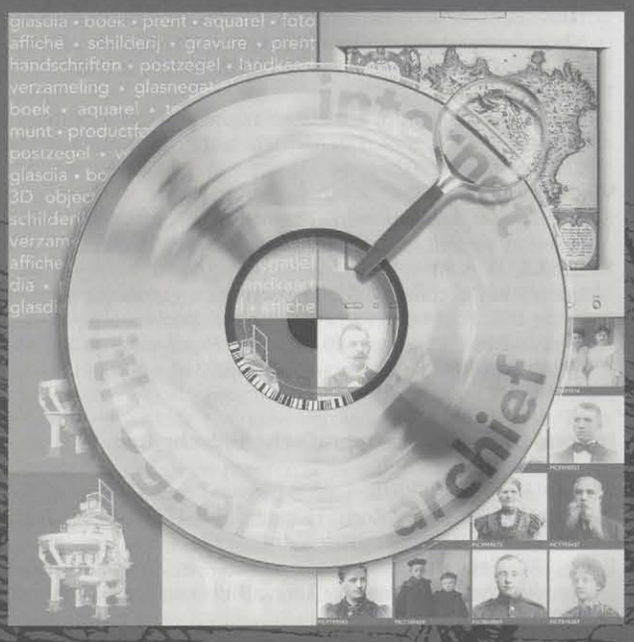

digitaal procédé

Het zoeken, tevoorschijn halen en bekijken van beelden of teksten in archieven is vaak een tijdrovende operatie.
We willen snel en doeltreffend over de gevraagde informatie beschikken en dan ook nog het liefst vanaf de plek waar het ons het beste uitkomt. Wij van Pictura Imaginis hebben een digitaal procédé ontwikkeld waardoor dat mogelijk wordt.

database als vervanging van de ladenkast

Een modern geconserveerd archief is een kostbaar bezit. Niet alleen voor diegenen die er dagelijks verantwoordelijkheid voor dragen. Veel verschillende doelgroepen moeten er óók hun voordeel mee kunnen doen. De door Pictura Imaginis vervaardigde database van ieder gedigitaliseerd archief verhoogt de toegankelijkheid voor alle gebruikers enorm. Zoeken is eenvoudiger, gaat veel sneller en het oproepen van gevonden informatie is opeens een peulenschil.
Digitale beelden ziet u 4x groter in topkwaliteit op uw scherm dan het origineel.

PICTURA IMAGINIS
DIGITALISERING VAN BEELDARCHIEVEN BV

- advisering, implementatie en trajectbegeleiding
- publicatieprojecten (internet, drukwerk)
- database toepassingen

de hoefsmid 13 - 1851 PZ Heiloo - tel: 072 53 20 444 - fax: 072 53 20 400 - e-mail: info@pictura-im.nl - www.pictura-im.nl

Restauratie-Atelier Helmond bv

Restauratie en conservering van papier, leer en perkament

- Boeken, in leer en perkament
- Charters en zegels
- Prenten en tekeningen
- Kaarten en affiches
- Massaconservering
- Inbinden van rapporten en tijdschriften

Ondersteuning bij calamiteiten

- Brand- en waterschade
- Schimmelbestrijding

24 uur bereikbaar op: 06 - 57 58 96 31
Tijdens kantooruren: +31 (0)492 - 55 39 90

Uw waardevolle documenten gaan bij ons door vakkundige handen.

Panovenweg 40, 5708 HR Helmond (NL)
Tel. : +31 (0)492 - 55 39 90
Fax : +31 (0)492 - 55 24 42

E-mail: info@restauratie-atelierhelmond.nl
internet: www.restauratie-atelierhelmond.nl

HES & DE GRAAF PUBLISHERS BV

't Goy-Houten
Tel +31(0)30 6011955
Fax +31(0)30 6011813
info@hesdegraaf.com
www.hesdegraaf.com

Guicciardini Illustratus

De kaarten en prenten in Lodovico Guicciardini's 'Beschrijving van de Nederlanden', H. Deys, M. Franssen, V. van Hezik, F. te Raa en E. Walsmit.

Dit boek gaat over één van de succesvolste beschrijvingen van de Nederlanden in de tijd van de Zeventien Provinciën. Het werk, oorspronkelijk in het Italiaans geschreven door Lodovico Guicciardini, werd door verschillende uitgevers door de eeuwen heen in allerlei vertalingen uitgegeven. Vooral de schitterende kaarten en prenten van Nederlandse steden waren populair. Niet alleen bij reizigers, maar ook bij de gewone Nederlandse burger. Het boek geeft een overzicht van alle edities die er sinds 1567 zijn verschenen. Alle houtsneden en kopergravures, die gebruikt zijn in de verschillende edities, zijn opgenomen en worden uitvoerig beschreven.
Met een uitgebreide Engelse samenvatting. In linnen gebonden.
Met 600 afb., 396 pp.
ISBN 90 6194 089 3
€ 158,82

Hollandia Comitatus

Een kartobibliografie van Holland, D. Blonk en J. Blonk-van der Wijst.

Dit aantrekkelijke en rijk geïllustreerde boek biedt voor het eerst een compleet overzicht van alle gedrukte landkaarten van het oude graafschap Holland. Meer dan 100 kaarten uit de periode 1542 tot aan het begin van het Koninkrijk der Nederlanden in 1815 laten de gevolgen zien van inpolderingen, verveningen en stadsuitbreidingen in de provincies Noord- en Zuid-Holland.
Met een uitgebreide Engelse samenvatting. In linnen gebonden.
Met ca. 300 afb., 488 pp.
ISBN 90 6194 418 x
€ 135

Abraham Ortelius and the first atlas

Essays commemorating the Quadricentennial of his Death 1598-1998,

Redactie: Marcel van den Broecke, Peter van der Krogt en Peter Meurer.
Rijk geïllustreerde bundel opstellen over Abraham Ortelius, zijn leven en werk. Met een inleiding door Leon Voet en 20 bijdragen door Günter Schilder, Rodney Shirley, Dennis Reinhartz en anderen.
In linnen gebonden. 430 pp.
ISBN 90 6194 388 4
€ 175

Ortelius Atlas Maps

An illustrated guide, M.P.R. van den Broecke.

Gids met afbeeldingen van alle atlaskaarten uit Ortelius' Theatrum Orbis Terrarum.
In linnen gebonden. Met ruim 240 afb., 308 pp.
ISBN 90 6194 308 6
€ 60

The Atlas Blaeu-Van der Hem of the Austrian National Library

Redactie: Günter Schilder, Bernard Aikema en Peter van der Krogt. 5 delen, in linnen gebonden. Per deel ca. 500 afbeeldingen in zwart-wit en 16 in kleur.
U tekent in op de gehele serie.
ISBN (set) 90 6194 258 6

Complete geïllustreerde catalogus van een van de grootste en mooiste verzamelatlassen, samengesteld door Laurens van der Hem (1621-1678) en thans in de Österreichische Nationalbibliothek in Wenen. Met kartografische aantekeningen en kunsthistorische beschrijvingen door Peter van der Krogt en Erlend de Groot.

I Spain, Portugal and France (vols 1-8). 1996.
Met ca. 700 afb., 632 pp. ISBN 90 6194 278 0
€ 475

II Italy, Malta, Switzerland and the Low Countries (vols 9-17). 1999.
Met ca. 600 afb. 732 pp. ISBN 90 6194 348 5
€ 475

III. British Isles, Northern and Eastern Europe (vols 18-24).
2002. With c. 700 illustrations. 552 pp.
ISBN 90 6194 189 x
€ 475

IV – V In voorbereiding

Koeman's Atlantes Neerlandici

Completely revised illustrated edition.

Samengesteld door Peter van der Krogt. 10 delen, in linnen gebonden. Per deel ca. 1000 afbeeldingen.
ISBN (set) 90 6194 248 9
Bibliografie van atlassen gepubliceerd in de Nederlanden tot en met de twintigste eeuw. Met afbeeldingen van alle gegraveerde titelpagina's en foliokaarten en registers op kaart- en atlastitels en op persoonsnamen in elk deel. U tekent in op de gehele serie.

I The Folio Atlases Published by Gerard Mercator, Jodocus Hondius, Henricus Hondius, Johannes Janssonius and Their Successors. 1997.
With ca. 1000 ill., 755 pp.
ISBN 90 6194 268 3
€ 425

II The Folio Atlases Published by Willem Jansz.Blaeu and Joan Blaeu. 2001. With ca. 800 ill., 640 pp.
ISBN 90 6194 428 7
€ 425

In voorbereiding:

III Ortelius' Theatrum Orbis Terrarum, De Jode's Speculum Orbis Terrarum, The Epitome, Caert-Thresoor and Atlas Minor, The Atlases of the XVII Provinces
IV Town books
V Composite atlases
VI Atlases of the 18th century
VII Pilot guides up to ca. 1650
VIII Pilot guides and sea atlases
IX Van Keulen's sea-atlases and pilot guides
X Atlases of the 19th and 20th century

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever. De fondscatalogus 2003-2004 wordt op aanvraag toegezonden.
Nadere informatie: info@hesdegraaf.com. Zie ook onze website http:// www.hesdegraaf.com